

LEX

On the Republic

MARCUS TULLIUS CICERO

The Original

MOUSEIA

LEX

On the Republic



MARCUS TULLIUS CICERO

The Original

MOUSEIA

THIS EDITION

The complete source text in the original language, without translation.

THE WORK

Written 54–51 BCE · Political philosophy

SOURCE

Original text from the Perseus Digital Library.

GAPS AND UNCERTAINTIES

Much of the six-book work is lost; complete means all surviving text in the pinned edition, not reconstruction. The source's discontinuous numbering and fragment suffixes are retained. No human specialist certification is claimed.

Movseia · movseia.org

Edition dated 29 October 2026

Contents



Book 1	1
Fragments of Vncertain Position BOOK 1	33
Book 2	35
Book 3	61
Fragments of Vncertain Position BOOK 3	76
Srviving Fragments BOOK 4	77
Srviving Fragments BOOK 5	82
Srviving Fragments BOOK 6	87
Dream of Scipio BOOK 6	90
Fragments of Vncertain Book	101

Book 1



SECTION 1

CHAPTER 1

[...] *impetv* liberavissent, nec C. Dvelivs, A. Atilivs, L. Metellvs terrore Karthaginis, non dvo Scipiones oriens incendivm belli Pvnici secvndi sanguine svo restinxissent, nec id excitatvm maioribvs copiis avt Q. Maximvs enervavisset avt M. Marcellvs contvdisset avt a portis hvivs vrbis avolsvm P. Africanvs complisset intra hostivm moenia. M. vero Catoni, homini ignoto et novo, qvo omnes, qvi isdem rebvs stvdemvs, qvasi exemplari ad indvstriam virtvtemqve dvcimvr, certe licvit Tvscvli se in otio delectare salvbri et propinqvo loco. Sed homo demens, vt isti pvtant, cvm cogeret evm necessitas nvlla, in his vndis et tempestatibvs ad svmmam senectvtem malvit iactari qvam in illa tranqvillitate atqve otio ivcvndissime vivere. Omitto innvmerabilis viros, qvorvm singvli salvti hvic civitati fvrvnt, et qvia svnt *haud* procvl ab aetatis hvivs memoria, commemorare eos desino, ne qvis se avt svorvm aliquem praetermissvm qveratvr. Vnvm hoc definio, tantam esse necessitatem virtvtis generi hominvum a natvra tantvmqve amorem ad commvnem salvtem defendendam datvm, vt ea vis omnia blandimenta volvptatis otiiqve vicerit.

SECTION 2

CHAPTER 2

Nec vero habere virtutem satis est quasi artem aliquam, nisi vtare; etsi ars quidem, cum ea non vtare, scientia tamen ipsa teneri potest, virtus in vsv svi tota posita est; vsvs autem eius est maximus civitatis gubernatio et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant, reapse, non oratione perfectio. Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod *non* ab iis partium confirmatumque sit, a quibus civitatibus iura descripta sunt. Unde enim pietas aut a quibus religio? unde ius aut gentium aut hoc ipsum civile quod dicitur? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor, continentia, fuga turpitudinis, adpetentia laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis fortitudo? Nempe ab iis, qui haec disciplinis informata alia moribus confirmant, sanxerunt autem alia legibus.

SECTION 3

Quin etiam Xenocraten ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quaereretur ex eo, quid adsequeretur eius discipuli, respondisse, ut id sua sponte facerent, quod cogerentur facere legibus. Ergo ille civis, qui id cogit omnis imperio legumque poena, quod vix paucis persuadere oratione philosophi possunt, etiam iis, qui illa disputant, ipsis est praefereendus doctoribus. Quae est enim istorum oratio tam exquisita, quae sit anteponenda bene constitutae civitati publico iure et moribus? Equidem quem ad modum “urbes magnas atque imperiosas”, ut appellat Ennius, viculis et castellis praefereundas privatis, sic eos, qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, iis, qui omnis negotii publici expertes sint, longe divco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur ad opes agendas generis humani studemusque nostris consiliis et laboribus tutiorem et opulentiores vitam hominum reddere et ad hanc voluptatem ipsius naturae stimulis incitamur, teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi civisque, neque ea signa audiamus, quae recepti canunt, ut eos etiam revocent, qui iam processerint.

SECTION 4

CHAPTER 3

His rationibvs tam certis tamqve inlvstribvs opponvntvr ab iis, qvi contra dispvtant, primvm labores, qvi sint re pvblica defendenda svstinendi, leve sane inpedimentvm vigilanti et indvstrio, neqve solvm in tantis rebvs, sed etiam in mediocribvs vel stvdiis vel officiis vel vero etiam negotiis contemnendvm. Adivngvntvr pericvla vitae, tvrpsiqve ab his formido mortis fortibvs viris opponitvr, qvibvs magis id miservm videri solet, natvra se consvmi et senectvte, qvam sibi dari tempvs, vt possint eam vitam, qvae tamen esset reddenda natvrae, pro patria potissimvm reddere. Illo vero se loco copiosos et disertos pvtant, cvm calamitates clarissimorum virorum inivriasqve iis ab ingratiss inpositas civibvs colligvnt.

SECTION 5

Hinc enim illa et apvd Graecos exempla, Miltiadem, victorem domitoremqve Persarvm, nondvm sanatis vulneribvs iis, qvae corpore adverso in clarissima victoria accepisset, vitam ex hostivm telis servatam in civivm vinclis profvdisse, et Themistoclem patria, qvam liberavisset, pvlsvm atqve proterritvm non in Graeciae portvs per se servatos, sed in barbariae sinvs confvgisse, qvam adflixerat; nec vero levitatis Atheniensivm crvdelitatisqve in amplissimos civis exempla deficivnt; qvae nata et frequentata apvd illos etiam in gravissvmam civitatem nostram dicvntvr redvndasse;

SECTION 6

nam vel exilivm Camilli vel offensio commemoratvr Ahalae vel invidia Nasicae vel expvlsio Laenatis vel Opimii damnatio vel fvga Metelli vel acerbissima C. Marii clades principvmque caedes vel eorum mvltorvm pestes, qvae pavlo post secvtae svnt. Nec vero iam meo nomine abstinent et, credo, qvia nostro consilio ac pericvlo sese in illa vita atqve otio conservatos pvtant, gravivs etiam de nobis qvervntvr et amantivs. Sed havd facile dixerim, cvr, cvm ipsi discendi avt visendi cavsa maria tramittant [...]

SECTION 7

CHAPTER 4

[...] salvam esse consvlatv abiens in contione popvlo Romano idem ivrante ivravisset, facile inivriarvm omnivm compensarem cvram et molestiam. Qvamqvam nostri casvs plvs honoris habvervnt qvam laboris neqve tantvm molestiae, qvantvm gloriae, maioremqve laetitiam ex desiderio bonorvm percepimvs qvam ex laetitia improborvm dolorem. Sed si aliter, vt dixi, accidisset, qvi possem qveri? cvm mihi nihil inproviso nec gravivs, qvam exspectavissem, pro tantis meis factis evenisset. Is enim fveram, cvi cvm liceret avt maiores ex otio frvctvs capere qvam ceteris propter variam svavitatem stvdiorvm, in qvibvs a pveritia vixeram, avt si quid accideret acerbivs vniversis, non praecipvam, sed parem cvm ceteris fortvnae condicionem svbire, non dvbitaverim me gravissimis tempestatibvs ac paene fylminibvs ipsis obvium ferre conservandorvm civivm causa meisqve propriis pericvlis parere commvne reliqvis otivm.

SECTION 8

Neqve enim hac nos patria lege genvit avt edvcavit, vt nvlla qvasi alimenta exspectaret a nobis ac tantvm modo nostris ipsa commodis serviens tvrtvm perfvgivm otio nostro svppeditaret et tranqvillvm ad qvietem locvm, sed vt plvrimas et maximas nostri animi, ingenii, consilii partis ipsa sibi ad vtilitatem svam pigneraretvr tantvmqve nobis in nostrvm privatvm vsvm, qvantvm ipsi svperesse posset, remitteret.

SECTION 9

CHAPTER 5

Iam illa perfvgia, qvae svmvnt sibi ad excvsationem, qvo facilivs otio perfrvantvr, certe minime svnt avdienda, cvm ita dicvnt, accedere ad rem pvblicam plervmqve homines nvlla re bona dignos, cvm qvibvs comparari sordidvm, confligere avtem mvltitvdine praesertim incitata miservm et pericvlosvm sit. Qvam ob rem neqve sapientis esse accipere habenas, cvm insanos atqve indomitos impetvs volgi cohibere non possit, neqve liberi cvm inpvris atqve inmanibvs adversariis decertantem vel contvmeliarvm verbera

svbire vel expectare sapienti non ferendas inivrias; proinde quasi bonis et fortibvs et magno animo praeditis vlla sit ad rem pvblicam adevndi causa ivstior, qvam ne pareant inprobis neve ab isdem lacerari rem pvblicam patiantvr, cvm ipsi avxilivm ferre, si cvpian, non qveant.

SECTION 10

CHAPTER 6

Illa avtem exceptio cvi probari tandem potest, qvod negant sapientem svvsceptvrvvm vllam rei pvblicaem partem, extra qvam si evm tempvs et necessitas coegerit? qvasi vero maior cviqvam necessitas accidere possit, qvam accidit nobis; in qua qvid facere potvissem, nisi tvvm consvl fvissem? Consvl avtem esse qvi potvi, nisi evm vitae cvrsvm tenvissem a pveritia, per qvem eqvestri loco natvs pervenirem ad honorem amplissimvm? Non igitvr potestas est ex tempore, avt cvm velis, opitvlandi rei pvblicaem, qvamvis ea prematvr pericvlis, nisi eo loco sis, vt tibi id facere liceat.

SECTION 11

Maximeqve hoc in hominvvm doctovvm oratione mihi mirvm videri solet, qvod, qvi tranquillo mari gvbernare se negent posse, qvod nec didicerint nec vmqvam scire cvraverint, iidem ad gvbernacvla se accessvros profiteantvr excitatis maximis flvctibvs. Isti enim palam dicere atqve in eo mvlto etiam gloriari solent, se de rationibvs rervm pvblicarvm avt constitvendarvm avt tvendarvm nihil nec didicisse vmqvam nec docere, earvmqve rervm scientiam non doctis hominibvs ac sapientibvs, sed in illo genere exercitatis concedendam pvtant. Qvare qvi convenit polliceri operam svam rei pvblicaem tvvm deniqve, si necessitate cogantvr? cvm, qvod est mvlto proclivivs, nvlla necessitate premente rem pvblicam regere nesciant. Eqvidem, vt vervm esset sva volvntate sapientem descendere ad rationes civitatis non solere, sin avtem temporibvs cogeretvr, tvvm id mvnvs deniqve non recvsare, tamen arbitrarer hanc rervm civilivm minime neglegendam scientiam sapienti, propterea qvod omnia essent ei praeparanda, qvibvs nesciret an aliquando vti necesse esset.

SECTION 12

CHAPTER 7

Haec plvribvs a me verbis dicta svnt ob eam cavsam, qvod his libris erat institvta et svcepta mihi de re pvblica dispytatio; qvae ne frvstra haberetvr, dvbitationem ad rem pvblicam adevndi in primis debvi tollere. Ac tamen si qvi svnt, qvi philosophorvm avctoritate moveantvr, dent operam parvmpet atqve avdiant eos, qvorvm svmma est avctoritas apvd doctissimos homines et gloria; qvos ego existimo, etiamsi qvi ipsi rem pvblicam non gesserint, tamen, qvoniam de re pvblica mvlta qvaesierint et scripserint, fvntos esse aliquo rei pvblcae mvnere. Eos vero septem, qvos Graeci sapientis nominavervnt, omnis paene video in media re pvblica esse versatos. Neqve enim est vlla res, in qva propivs ad deorvm nvmen virtvs accedat hvmana, qvam civitatis avt condere novas avt conservare iam conditas.

SECTION 13

CHAPTER 8

Qvibvs de rebvs, qvoniam nobis contigit, vt iidem et in gerenda re pvblica aliquid essemvs memoria dignvm consecvti et in explicandis rationibvs rervm civilvm qvandam facvltatem non modo vsv, sed etiam stvdio discendi et docendi † essemvs avctores, cvm svperiores alii fvissent in dispytationibvs perpoliti, qvorvm res gestae nvllae invenirentvr, alii in gerendo probabiles, in disserendo rvdes. Nec vero nostra qvaedam est institvenda nova et a nobis inventa ratio, sed vnivs aetatis clarissimorvm ac sapientissimorvm nostrae civitatis virorvm dispytatio repetenda memoria est, qvae mihi tibi qvondam advlescentvlo est a P. Rvtilio Rvfo, Smyrnae cvm simvl essemvs complvris dies, exposita, in qva nihil fere, qvod magno opere ad rationes omnivm rervm pertineret, *est* praetermissvm.

SECTION 14

CHAPTER 9

Nam cum P. Africanus hic, Pavli filius, feriis Latinis Tuditano cons. et Aquilio constitvisset in hortis esse familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies ventitavros se esse dixissent, Latinis ipsis mane ad eum primus sororis filius venit Q. Tiberio; quem cum comiter Scipio appellavisset libenterque vidisset, Quid tu, inquit, tam mane, Tiberio? dabant enim hae feriae tibi oportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille: Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnus est nancisci otiosum, hoc praesertim motu rei publicae. Tum Scipio: Atqui nactus es, sed mehercule otiosiore opera quam animo. Et ille: At vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constitvimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. SC. Libente me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.

SECTION 15

CHAPTER 10

Tum ille: Visne igitur, quoniam et me quodam modo invitas et tui spem das, hoc primum, Africane, videamus, ante quam veniunt alii, quidnam sit, de isto altero sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci neque leves sunt, qui se duo soles vidisse dicant, ut non tam fides non habenda quam ratio quaerenda sit. Hic Scipio: Quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus! qui cum cetera, tum haec caelestia vel studiosissime solet quaerere. Sed ego, Tiberio, (nam tecum aperte, quod sentio, loquar) non nimis adsentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui, quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic adfirmat, ut oculis ea cernere videatur aut tractare plane manv. Quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eius modi curam deposverit eaque, quae de natura quaererentur, aut maiora, quam hominum ratio consequi posset, aut nihil omnino ad vitam hominum adtinere dixerit.

SECTION 16

Dein Tvbero: Nescio, Africane, cvr ita memoriae proditvm sit, Socratem omnem istam dispytationem reiecisse et tantvm de vita et de moribvs solitvm esse qvaerere. Qvem enim avctorem de illo locvpletiozem Platone laudare possvms? cvivs in libris mvlts locis ita loqvitur Socrates, vt etiam, cvm de moribvs, de virtvtibvs, deniqve de re pvblica dispytet, nvmeros tamen et geometriam et harmoniam stvdeat Pythagorae more conivngere. Tvm Scipio: Svnt ista, vt dicis; sed avdisse te credo, Tvbero, Platonem Socrate mortvo primvm in Aegyptvm discendi cavsa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, vt Pythagorae inventa perdiceret, evmqve et cvm Archyta Tarentino et cvm Timaeo Locro mvltrvm fvisse et Philoleo commentarios esse nancvum, cvmqve eo tempore in iis locis Pythagorae nomen vigeret, illvm se et hominibvs Pythagoreis et stvdiis illis dedisse. Itaqve cvm Socratem vnice dilexisset ei qve omnia tribvere volvisset, leporem Socraticvm svbtilitatemqve sermonis cvm obscvritate Pythagorae et cvm illa plvrimarvm artivm gravitate contexvit.

SECTION 17

CHAPTER 11

Haec Scipio cvm dixisset, L. Fvrvum repente venientem aspexit, evmqve vt salvtavit, amicissime adprehendit et in lecto svo conlocavit. Et cvm simvl P. Rvtilivs venisset, qvi est nobis hvivs sermonis avctor, evm qvoqve vt salvtavit, propter Tvberonem ivssit adsidere. Tvm Fvrvs: Qvid vos agitis? nvum sermonem vestrvum aliquem diremit noster interventvs? Minime vero, Africanvs; soles enim tv haec stvdiose investigare, qvae svnt in hoc genere, de qvo institverat pavlo ante Tvbero qvaerere; Rvtilivs qvidem noster etiam svb ipsis Nvmantiae moenibvs solebat mecvum interdvm eivs modi aliquid conqvirere. Qvae res tandem inciderat? inqvnt Philvs. Tvm ille: De solibvs istis dvobvs; de qvo stvdeo, Phile, ex te avdire qvid sentias.

SECTION 18

CHAPTER 12

Dixerat hoc ille, cum puer nuntiavit venire ad eum Laelium domoque iam exisse. Tum Scipio calceis et vestimentis sumptis e cubiculo est egressus, et cum paululum inambulavisset in porticum, Laelium advenientem salutavit et eos, qui una venerant, Spurrium Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium et Quintum Scaevolam, generos Laelii, doctos adulescentes, iam aetate quaestorios; quos cum omnis salutavisset, convertit se in porticum et coniecit in medium Laelium; fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae propter eximiam belli gloriam Africanum ut deum coleret Laelius, domi vicissim Laelium, quod aetate antecederet, observaret in parentis loco Scipio. Dein cum essent perpauca inter se uno aut altero spatio conlocuti Scipionique eorum adventus pericundus et pergratus fuisset, placitum est, ut in aprico maxime praeuli loco, quod erat hibernum tempus anni, considerent; quod cum facere vellent, intervenit vir providens omnibusque illis et iocundus et carus, M'. Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatibus adsedit proximus Laelio.

SECTION 19

CHAPTER 13

Tum Philus: Non mihi videtur, inquit, quod hi veniunt, alius nobis sermo esse quaerendus, sed agendum accursativus et dicendum dignum aliquid horum viribus. Hic Laelius: Quid tandem agebatis, aut cui sermoni nos intervenimus? PH. Quaesierat ex me Scipio, quidnam sentirem de hoc, quod duo soles visos esse constaret. L. Ain vero? Phile, iam explorata nobis sunt ea, quae ad domos nostras quaeque ad rem publicam pertineant? siquidem, quid agatur in caelo, quaerimus. Et ille: An tu ad domos nostras non censes pertinere scire, quid agatur et quid fiat domi? quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam di nobis communem secum dedervnt, cum praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Laeli, omnisque avidos sapientiae cognitio ipsa rerum consideratioque delectat.

SECTION 20

Tvm Laelivs: Non inpedio, praesertim qvoniam feriatv svmvs; sed possvmvs avdire aliquid an seriivs venimvs? PH. Nihil est adhvc dispvtatvm, et, qvoniam est integrvm, libenter tibi, Laeli, vt de eo disseras, eqvidem concessero. L. Immo vero te avdiamvs, nisi forte Manilivs interdictvm aliquid inter dvos soles pvtat esse componendvm, vt ita caelv possideant, vt vterqve possederit. Tvm Manilivs: Pergisne eam, Laeli, artem inlvdere, in qva primvm excellis ipse, deinde sine qva scire nemo potest, qvid sit svvm, qvid alienvm? Sed ista mox; nvnc avdiamvs Philvm, qvem video maioribvs iam de rebvs qvam me avt qvam P. Mvcivm consvli.

SECTION 21

CHAPTER 14

Tvm Philvs: Nihil novi vobis adferam, neqve qvod a me sit cogitatvm avt inventvm; nam memoria teneo C. Svlpicivm Gallvm, doctissimvm, vt scitis, hominem, cvm idem hoc visvm diceretvr et esset casv apvd M. Marcellvm, qvi cvm eo consvl fverat, sphaeram, qvam M. Marcelli avvs captis Syracvsis ex vrbe locvpletissima atqve ornatissima svstvlisset, cvm alivd nihil ex tanta praeda domvm svam deportavisset, ivssisse proferri; cvivs ego sphaerae cvm persaepe propter Archimedi gloriam nomen avdissem, speciem ipsam non svm tanto opere admiratvs; erat enim illa venvstior et nobilior in volgvs, qvam ab eodem Archimede factam posverat in templo Virtvtis Marcellvs idem.

SECTION 22

Sed posteaqvam coepit rationem hvivs operis scientissime Gallvs exponere, plvs in illo Sicvlo ingenii, qvam videretvr natvra hvmana ferre potvisse, ivdicavi fvisse. Dicebat enim Gallvs sphaerae illivs alterivs solidae atqve plenae vetvs esse inventvm, et eam a Thalete Milesio primvm esse tornatam, post avtem ab Evdodoxo Cnidio, discipvlo, vt ferebat, Platonis, eandem illam astris stellisque, quae caelo inhaerent, esse descriptam; cvivs omnem ornatvm et descriptionem svmpnam ab Evdodoxo mvltis annis post non astrologiae scientia, sed poetica qvadam facvltate versibvs Aratvm extvlisse. Hoc avtem sphaerae

genvs, in qvo solis et lvnae motvs inessent et earvm qvinque stellarvm, qvae errantes et qvasi vagae nominarentvr, in illa sphaera solida non potvisse finiri, atqve in eo admirandvm esse inventvm Archimedi, qvod excogitasset, qvem ad modvm in dissimillimis motibvs inaeqvabiles et varios cvrsvs servaret vna conversio. Hanc sphaeram Gallvs cvm moveret, fiebat, vt soli lvna totidem conversionibvs in aere illo, qvot diebvs in ipso caelo, svccederet, ex qvo et in {caelo} sphaera solis fieret eadem illa defectio et incideret lvna tvm in eam metam, qvae esset vmbra terrae, cvm sol e regione [...]

SECTION 23

CHAPTER 15

[...] fvit, qvod et ipse hominem diligebam et in primis patri meo Pavlo probatvm et carvm fvisse cognoveram. Memini me admodvm advlescentvlo, cvm pater in Macedonia consvl esset et essemvs in castris, pertvrbari exercitvm nostrvm religione et metv, qvod serena nocte svbito candens et plena lvna defecisset. Tvm ille, cvm legatvs noster esset anno fere ante, qvam consvl est declaratvs, havd dvbitavit postridie palam in castris docere nvlvm esse prodigivm, idqve et tvm factvm esse et certis temporibvs esse semper fvtvrvm, cvm sol ita locatvs fvisset, vt lvnam svo lvmine non posset attingere. Ain tandem? inqvīt Tvbero; docere hoc poterat ille homines paene agrestes et apvd imperitos avdebat haec dicere? S. Ille vero et magna qvidem cvm [...] [...]

SECTION 24

neque insolens ostentatio neqve oratio abhorrens a persona hominis gravissimi; rem enim magnam adsecvtvs est, qvod hominibvs pertvrbatis inanem religionem timoremqve deiecerat.

SECTION 25

CHAPTER 16

Atque eius modi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacedaemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille, et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae, cum obscurato sole tenebrae factae essent repente Atheniensiumque animos summus timor occupavisset, docuisse civis suos dicitur, id quod ipse ab Anaxagora, cuius auditor fuerat, acceperat, certo illud tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset; itaque, etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse nisi certo intermenstruo tempore. Quod cum disputando rationibusque docuisset, populum liberavit metum; erat enim tum haec nova et ignota ratio, solem lunae oppositum solere deficere, quod Thaletem Milesium primum vidisse dicunt. Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit; qui ut scribit, anno trecentesimo quinquagesimo fere post Romam conditam

Nonis Iunis soli luna obstitit et nox.

Atque hac in re tanta inest ratio atque sollertia, ut ex hoc die, quem apud Ennium et in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint usque ad illam, quae Nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo; quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in caelum dicitur sustulisse.

SECTION 26

CHAPTER 17

Tum Tiberio: Videsne, Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc [...] [...] lis, quae videant ceteri. Quid porro aut praeclarum patet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit, aut divinum, qui cognoverit, quid sit aeternum, aut gloriosum, qui viderit, quam parva sit terra, primum universa, deinde ea pars eius, quam homines incolant, quamque nos in exigua eius parte adfixi plurimis ignotissimi gentibus speremus tamen nostrum nomen volitare et vagari latissime?

SECTION 27

Agros vero et aedificia et pecudes et inmensum argenti pondus atque avri qui bona nec pvtare nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus vsus, incertus dominatus, saepe etiam deterrimorum hominum immensa possessio, quam est hic fortunatus pvtandus! cui soli vere liceat omnia non Qviritivum, sed sapientivum ivre pro suis vindicare, nec civili nexo, sed communivni lege natvrae, quae vetat ullam rem esse civisquam nisi eius, qui tractare et vti sciat; qui inperia consvlatvsque nostros in necessariis, non in expetendis rebus, mvneris fvngendi gratia sbevndos, non praemiorum aut gloriae causa adpetendos pvtet; qui denique, vt Africanum avum meum scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam se plus agere, quam nihil cum ageret, numquam minus solvi esse, quam cum solvus esset.

SECTION 28

Qvis enim pvtare vere potest plus egisse Dionysivum tum, cum omnia moliendo eripverit civibus suis libertatem, quam eius civem Archimedes, cum istam ipsam sphaeram, nihil cum agere videretur, {de qua modo dicebatur} effecerit? quis autem non magis solos esse, qui in foro turbaque, quicum conloqui libeat, non habeant, quam qui nullo arbitro vel secum ipsi loquantur vel quasi doctissimorum hominum in concilio adsint, cum eorum inventis scriptisque se oblectent? Qvis vero divitiorem quemquam pvtet quam eum, cui nihil desit, quod quidem natura desideret, aut potentior quam illum, qui omnia, quae expetat, consequatur, aut beatior, quam qui sit omni perturbatione animi liberatus, aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, vt aivnt, vel e navfragio possit eferre? Quod autem imperivm, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia dvcentem nihil vmqvam nisi sempiternum et divinum animo volutare? cui persuasum sit appellari ceteros homines, esse solos eos, qui essent politi propriis humanitatis artibus;

SECTION 29

vt mihi Platonis illud, sev quis dixit alius, perelegans esse videatur; quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detvlisset, timentibus ceteris propter ignorance locorum animadvertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam esse descriptas; quas vt vidisset, exclamavisse, vt

bono essent animo; videre enim se hominum vestigia; quae videlicet ille non ex agri consuetudine, quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur. Quam ob rem, Tiberio, semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt.

SECTION 30

CHAPTER 18

Tunc Laelius: Non audeo quidem, inquit, ad ista, Scipio, dicere, neque tam te aut Philum aut Manilium. [...]

[...] in ipsis paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic ad imitandum, Egregie cordatus homo, catvus Aelius SEXTUS, qui “egregie cordatus” et “catvus” fuit et ab Ennio dictus est, non quod ea quaerebat, quae nunquam inveniret, sed quod ea respondebat, quae eos, qui quaesissent, et curra et negotio solverent, cuique contra Galli studia disputanti in ore semper erat ille de Iphigenia Achilles: Astrologorum signa in caelo quid sit observationis,

Cúm capra aut nepa aut exoritur nomen aliquod belvarum!

Quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutatur plagas.

Atque idem (multum enim illum adiebam et libenter) Zethum illum Pacuvii nimis inimicum doctrinae esse dicebat; magis eum delectabat Neoptolemus Ennii, qui se ait “philosophari velle, sed paucis; nam omnino habere placere”. Quodsi studia Graecorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transgressa latius, quae vel ad usum vitae vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Ista quidem artes, si modo aliquid valent, *id valent*, ut paulum accvant et tamquam iritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere.

SECTION 31

CHAPTER 19

Tvm Tvbero: Non dissentio a te, Laeli, sed quaero, quae tu esse maiora intellegas. L. Dicam mehercule et contemnere a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris, ego autem haec, quae videntur ante oculos esse, magis partem quaerenda. Quid enim mihi L. Pavli nepos, hoc avunculo, nobilissima in familia atque in hac tam clara re publica natus, quaerit, quo modo duo soles visi sint, non quaerit, cur in una re publica duo senatus et duo paene iam populi sint? Nam, ut videtis, mors Tiberii Gracchi et iam ante tota illius ratio tributus divisit populum unum in duas partis; obtrectatores autem et invidi Scipionis iniuriis factis a P. Crasso et Appio Claudio tenent nihilo minus illis mortuis senatus alteram partem dissidentem a vobis auctore Metello et P. Mucio neque hunc, qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino, foederibus violatis, triumviris seditiosissimis aliquid cotidie novi molientibus, bonis viris {locupletibus} perturbatis his tam periculosis rebus subvenire patiuntur.

SECTION 32

Quam ob rem, si me audietis, adolescentes, solem alterum ne metveritis; aut enim nullus esse potest, aut sit sane, ut visus est, modo ne sit molestus, aut scire istarum rerum nihil aut, etiamsi maxime scimus, nec meliores ob eam scientiam nec beatiores esse possumus; senatum vero et populum ut unum habeamus, et fieri potest, et permolestum est, nisi fit, et secus esse scimus et videmus, si id effectum sit, et melius nos esse victuros et beatius.

SECTION 33

CHAPTER 20

Tvm Mucius: Quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum, quod postulas? L. Eas artis, quae efficiant, ut vni civitati simus; id enim esse praeclarissimum sapientiae munus maximamque virtutis vel documentum vel officium patet. Quam ob rem, ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet,

quem existimet esse optimvm statvm civitatis. Deinde alia quaeremvs; quibvs cognitis spero nos ad haec ipsa via perventvros earvmqve rervm rationem, quae nunc instant, explicatvros.

SECTION 34

CHAPTER 21

Cum id et Philvs et Manilivs et Mvmmivs admodvm adprobavissent [...]

SECTION 34(fr1)

(Diom. GL I, p. 365 Keil) Nullvm est exemplvm, cui malimvs adsimulare rem pvblicam.

(Non. p. 85M, p. 289M) Qvare, si placet, dedvc orationem tvam de caelo ad haec citeriora.

[...] non solvm ob eam cavsam fieri volvi, qvod erat aeqvum de re pvblica potissimvm principem rei pvblcae dicere, sed etiam qvod memineram persaepe te cum Panaetio disserere solitvm coram Polybio, dvobvs Graecis vel peritissimis rervm civilivm, mvltaqve colligere ac docere, optimvm longe statvm civitatis esse evm, quem maiores nostri nobis reliqvissent. Qva in dispvtatione qvoniam tv paratior es, feceris, vt etiam pro his dicam, si, de re pvblica qvid sentias, explicaris, nobis gratvm omnibvs.

SECTION 35

CHAPTER 22

Tvm ille: Non possvm eqvidem dicere me vlla in cogitatione acrivs avt diligentivs solere versari qvam in ista ipsa, quae mihi, Laeli, a te proponitvr. Etenim cum in svo quemqve opere artificem, qvi qvidem excellat, nihil aliud cogitare, meditari, cvrare videam, nisi qvo sit in illo genere melior, ego, cum mihi sit vnum opvs hoc a parentibvs maioribvsqve meis relictvm, procvratio atqve administratio rei pvblcae, non me inertiozem esse confitear qvam opificem qvemqvam, si minvs in maxima arte, qvam illi in minimis, operae consvmpserim?

SECTION 36

Sed neque his contentus sum, quae de ista consulatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines reliquerunt, neque ea, quae mihi videntur, anteferre illis audeo. Quam ob rem peto a vobis, ut me sic audiat, neque ut omnino expertem Graecarum rerum neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem, sed ut unum e togatis patris diligentia non inliberaliter institutum studioque discendi a pueritia incensum, vsum tamen et domesticis praeceptis multo magis eruditum quam litteris.

SECTION 37

CHAPTER 23

Hic Philus: Non hercule, inquit, Scipio, dubito, quin tibi ingenio praestiterit nemo, vsum quidem in re publica rerum maximarum facile omnis viceris; quibus autem studiis semper fueris, tenemus. Quam ob rem, si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio; spero enim multo vberiora fore, quae a te dicentur, quam illa, quae a Graecis hominibus scripta sunt, omnia. Tum ille: Per magnam tu quidem expectationem, quod onus est ei, qui magnis de rebus dicturus est, gravissimum, inponis orationi meae. Et Philus: Quamvis sit magna, tamen eam vices, ut soles; neque enim est periculum, ne te de re publica disserentem deficiat oratio.

SECTION 38

CHAPTER 24

Hic Scipio: Faciam, quod vultis, ut potero, et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si errorem velis tollere, ut eius rei, de qua quaeretur, si, nomen quod sit, conveniat, explicetur, quid declaretur eo nomine; quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem; numquam enim, quale sit illud, de quo disputabitur, intellegi poterit, nisi, quid sit, fuerit intellectum prius. Quare, quoniam de re publica quaerimus, hoc primum videamus, quid sit id ipsum, quod quaerimus. Cum adprobavisset

Laelivs, Nec vero, inquit Africanvs, ita disseram de re tam inlvstri tamqve nota, vt ad illa elementa revolvar, qvibvs vti docti homines his in rebvs solent, vt a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordiar verbisque, quid sit et quot modis quidqve dicatvr, definiam saepivs; apvd prvdentes enim homines et in maxima re pvblica svmma cvm gloria belli domiqve versatos cvm loqvar, non committam, vt *non* sit inlvstrior illa ipsa res, de qva dispytem, qvam oratio mea; nec enim hoc vscepi, vt tamqvam magister persequerer omnia, neqve hoc polliceor me effectvrvm, vt ne qva particvla in hoc sermone praetermissa sit. Tvm Laelivs: Ego vero istvd ipsvm genvs orationis, qvod polliceris, expecto.

SECTION 39

CHAPTER 25

Est igitvr, inquit Africanvs, res pvblica res popvli, popvlvs avtem non omnis hominvm coetvs qvoqvo modo congregatvs, sed coetvs mvltitvdinis ivris consensv et vtilitatis commvnione sociatvs. Eivs avtem prima cavsa coevndi est non tam inbecillitas qvam natvralis qvaedam hominvm qvasi congregatio; non est enim singulare nec solivagvm genvs hoc, sed ita generatvm, vt ne in omnivm quidem rervm *affluentia* [...]

SECTION 40fr

(Avgvst. epist. 138.10) Brevi mvltitvdo dispersa atqve vaga concordia civitas facta erat.

SECTION 41

CHAPTER 26

[...] *quaedam* qvasi semina, neqve reliqvarvm virtvtvm nec ipsivs rei pvblcae reperiatur vlla institvtio. Hi coetvs igitvr hac, de qva exposvi, cavsa institvti sedem primvm certo loco domiciliorvm cavsa constitvervnt; qvam cvm locis manvqve saepsissent, eivs modi conivnctionem tectorvm oppidvm vel vrbem appellavervnt delvbris distinctam spatiisque commvnibvs. Omnis ergo

popvlvs, qvi est talis coetvs mvltitvdinis, qvalem exposvi, omnis civitas, qvae est constitvtio popvli, omnis res pvblica, qvae, vt dixi, popvli res est, consilio qvodam regenda est, vt divtvrna sit. Id avtem consilivm primvm semper ad eam cavsam referendvm est, qvae causa genvit civitatem.

SECTION 42

Deinde avt vni tribvendvm est avt delectis qvibvsdam avt svsciendvm est mvltitvdini atqve omnibvs. Qvare cvm penes vnvm est omnivm svmma rervm, regem illvm vnvm vocavms et regnv m eivs rei pvblica statvm. Cvm avtem est penes delectos, tv m illa civitas optimativm arbitrio regi dicitvr. Illa avtem est civitas popvlaris (sic enim appellant), in qva in popvlo svnt omnia. Atqve horvm triv m genervm qvovdis, si teneat illvd vinctvm, qvovd primvm homines inter se rei pvblica societate devinxit, non perfectvm illvd qvidem neqve mea sententia optimvm *est*, sed tolerabile tamen, vt alivd alio possit esse praestantivs. Nam vel rex aeqvvs ac sapiens vel delecti ac principes cives vel ipse popvlvs, qvamqvam id est minime probandvm, tamen nvllis interiectis iniquitatibvs avt cvpeditatibvs posse videtvr aliqvo esse non incerto statv.

SECTION 43

CHAPTER 27

Sed et in regnis nimis expertes svnt ceteri commvnis ivris et consilii, et in optimativm dominatv vix particeps libertatis potest esse mvltitvdo, cvm omni consilio commvni ac potestate careat, et cvm omnia per popvlvm gervntvr qvamvis ivstvm atqve moderatvm, tamen ipsa aeqvabilitas est iniqua, cvm habet nvllos gradvs dignitatis. Itaqve si Cyrvs ille Perses ivstissimvs fvit sapientissimvsqve rex, tamen mihi popvli res (ea enim est, vt dixi antea, pvblica) non maxime expetenda fvisse illa videtvr, cvm regeretvr vnivs nvtv ac modo; si Massilienses, nostri clientes, per delectos et principes cives svmma ivstitia regvntvr, inest tamen in ea condicione popvli similitvdo qvaedam servitvtis; si Athenienses qvibvsdam temporibvs svblato Areopago nihil nisi popvli scitis ac decretis agebant, qvoniam distinctos dignitatis gradvs non habebant, non tenebat ornatvm svvm civitas.

SECTION 44

CHAPTER 28

Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum publicarum non turbatis atque permixtis, sed suum statum tenentibus. Quae genera primum sunt in iis singula vitiis, quae ante dixi, deinde habent perniciose alia vitia; nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili aut, si voltis, etiam amabili, Cyro, subest ad immutandi animi licentiam crudelissimus ille Phalaris, civis in similitudinem dominatus unus proclivi cursu et facile delabitur. Illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est, qui fuit quodam tempore apud Athenienses triginta *virorum* consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam pesti [...]

SECTION 45

CHAPTER 29

[...] deterrimus et ex hac vel optimativum vel factiosa tyrannica illa vel regia vel etiam persaepe popularis, itemque ex ea genus aliquod efflorescere ex illis, quae ante dixi, solet, mirique sunt orbes et quasi circumitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum; quos cum cognosce sapientis est, tum vero prospicere independentis in gubernanda re publica moderantem cursum atque in sua potestate retinentem magni civisdam civis et divini paene est viri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse sentio, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus.

SECTION 46

CHAPTER 30

Hic Laelivs: Scio tibi ita placere, Africane; saepe enim ex te audivi; sed tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum velim scire quod optimum iudices. Nam vel profuerit aliquid ad cog [...]

SECTION 47

CHAPTER 31

[...] et talis est quaeque res publica, qualis eius aut natura aut voluntas, qui illam regit. Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, vltimum domicilium libertas habet; qua quidem certe nihil potest esse dylcivs, et quae, si aequa non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse, omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus, sed in istis civitatibus, in quibus verbo sunt liberi omnes? fervunt enim suffragia, mandant imperia, magistratus, ambulant, rogantur, sed ea dant, quae, etiamsi nolint, danda sint, et quae ipsi non habent, unde alii petunt; sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii delectorum iudicium, quae familiarum veteratibus aut pecuniis ponderantur. In libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est civium, qui [...]

SECTION 48

CHAPTER 32

[...] populo aliquis unus pluresve divitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio et superbia nata esse commemorant cedentibus ignavis et inbecillis et adrogantiae divitum succumbentibus. Si vero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius, quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis unius civisque, pecuniae. Hanc unam rite rem publicam, id est rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari, non ex liberis populis reges requiri aut potestatem atque opes optimativum.

SECTION 49

Et vero negant oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari, concordi populo et omnia referente ad incoluitatem et ad libertatem suam nihil esse inmutabilis, nihil firmius; facillimam autem in ea re publica esse concordiam, in qua idem conducatur omnibus; ex utilitatis varietatibus, cum aliis aliquid expediat, nasci discordias; itaque, cum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum; multo iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius, “nulla {regni} sancta societas nec fides est.” Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? Si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica. Quid est enim civitas nisi iuris societas? [...] [...]

SECTION 50

CHAPTER 33

[...] Ceteras vero res publicas ne appellandas quidem putant iis nominibus, quibus illae sese appellari velint. Cur enim regem appellem Iovis optimi nomine hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus quam {rex} importunus potest; ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an aspero serviant; quoniam serviant quidem, fieri non potest. Quo autem modo adsequi poterat Lacedaemo illa tum, cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis vteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex, quicumque genere regio natus esset? Nam optimatis quidem quis ferat, qui non populi concessit, sed suis comitiis hoc sibi nomen adrogaverunt? Qui enim iudicatur iste optimus? doctrina, artibus, studiis [...] [...]

SECTION 51

CHAPTER 34

[...] si fortuito id faciet, tam cito evertetur quam navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. Quodsi liber populus deliget, quibus se committat, deligetque, si modo salvus esse vult, optimum quemque, certe in optimorum consiliis posita est civitatum salus, praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praessent inbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint. Verum hunc optimum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignorance virtutis, quae cum in paucis est, tum a paucis indicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant. Hoc errore vulgi cum rem publicam opes paucorum, non virtutes tenere coepervnt, nomen illi principes optimatum mordicus tenent, re autem carent {eo nomine}. Nam divitiae, nomen, opes vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis quam illa, in qua opulentissimi optimi putantur.

SECTION 52

Virtute vero gubernante rem publicam quid potest esse praeclarius? cum is, qui inperat aliis, servit ipse nulli cupiditati, cum, quas ad res civis instituit et vocat, eas omnis complexus est ipse nec leges inponit populo, quibus ipse non pareat, sed suam vitam ut legem praefert suis civibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si universi videre optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas inveniendi consilii rem a rege ad plures, error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum, quo nihil potest esse moderatius; quibus rem publicam tventibus beatissimos esse populos necesse est vacuos omni cura et cogitatione aliis permissio otio suo, quibus id tervendum est neque committendum, ut sua commoda populus neglegi a principibus putet.

SECTION 53

Nam aeqvabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque servari potest (ipsi enim populi, quamvis soluti ecfrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus dilectus hominum et dignitatem), eaque, quae appellatur aeqvabilitas, iniquissima est. Cum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima est; quod in iis civitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest. Haec fere, Laeli, et quaedam eiusdem generis ab iis, qui eam formam rei publicae maxime laudant, disputari solent.

SECTION 54

CHAPTER 35

Tum Laelius: Quid tu, inquit, Scipio? e tribus istis quod maxime probas? S. Recte quaeris, quod maxime e tribus, quoniam eorum nullum ipsum per se separatim probo anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed si unum ac simplex *probandum sit*, regium *probem* [...] pri [...] in [...] hoc loco appellatur, occurrat nomen quasi patrum regis, ut ex se natis, ita consulentis suis civibus et eos conservantis *studiosius* quam [...] entis [...] tem [...] is [...] tibus [...] vos sustentari unus optimi et summi viri diligentia.

SECTION 55

Adsumt optimates, qui se melius hoc idem facere profiteantur pluresque fore dicant in pluribus consilii quam in uno et eandem tamen aequitatem et fidem. Ecce autem maxima voce clamat populus neque se uni neque paucis velle parere; libertate ne feris quidem quicquam esse ducis; hac omnes carere, sive regi sive optimatibus serviant. Ita caritate nos capiunt reges, consilio optimates, libertate populi, ut in comparando difficile ad eligendum sit, quid maxime velis. L. Credo, inquit, sed expediri, quae restant, vix poterunt, si hoc inchoatum reliqueris.

SECTION 56

CHAPTER 36

S. Imitemvr ergo Aratvm, qvi magnis de rebvs dicere exordiens a Iove incipiendvm pvtat. L. Qvo Iove? avt qvid habet illivs carminis simile haec oratio? S. Tantvm, inquit, vt rite ab eo dicendi principia capiamvs, qvem vnvm omnivm deorvm et hominvm regem esse omnes docti indoctiqve † expoliri consentivnt. Qvid? inquit Laelivs. Et ille: Qvid censes, nisi qvod est ante ocvlos? Sive haec ad vtilitatem vitae constitvta svnt a principibvs rervm pvblicarvm, vt rex pvtaretvr vnvs esse in caelo, qvi nvtv, vt ait Homervs, totvm Olympvm converteret idemqve et rex et pater haberetvr omnivm, magna avctoritas est mvltiqve testes, siqvdam omnis mvlto appellari placet, ita consensisse gentes decretis videlicet principvm, nihil esse rege melivs, qvoniam deos omnis censent vnivs regi nvmine; sive haec in errore inperitorvm posita esse et fabvlarvm similia didicimvs, avdiamvs commvnis qvasi doctores ervditorvm hominvm, qvi tamqvam ocvlis illa vidervnt, qvae nos vix avdiendo cognoscimvs. Qvinam, inquit Laelivs, isti svnt? Et ille: Qvi natvra omnivm rervm pervestiganda senservnt omnem hvnc mvndvm mente [...] [...]

SECTION 58

CHAPTER 37

[...] Sed, si vis, Laeli, dabo tibi testes nec nimis antiqvos nec vllo modo barbaros. L. Istos, inquit, volo. S. Videsne igitvr minvs qvadringentorvm annorvm esse hanc vrbem, vt sine regibvs sit? L. Vero minvs. S. Qvid ergo? haec qvadringentorvm annorvm aetas vt vrbis et civitatis nv m valde longa est? L. Ista vero, inquit, advlta vix. S. Ergo his annis qvadringentis Romae rex erat? L. Et svperbv qvidem. S. Qvid svpra? L. Ivstissimvs, et deinceps retro vsqve ad Romvlvm, qvi ab hoc tempore anno sescentesimo rex erat. S. Ergo ne iste qvidem pervetvs? L. Minime ac prope senescente iam Graecia. S. Cedo, nv m, Scipio, barbarorvm Romvlvs rex fvit? L. Si, vt Graeci dicvnt omnis avt Graios esse avt barbaros, vereor, ne barbarorvm rex fverit; sin id nomen moribvs dandvm est, non lingvis, non Graecos minvs barbaros qvam Romanos pvto. Et

Scipio: Atqui ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non veteres reges habere voluerunt, uter neque perantiquis neque inhumanis ac feris testibus.

SECTION 59

CHAPTER 38

Tum Laelius: Video te, Scipio, testimoniis satis instructum, sed apud me, ut apud bonum iudicem, argumenta plus quam testes valent. Tum Scipio: Vtere igitur argumento, Laeli, tu te ipse sensus tui. Civis, inquit ille, sensus? S. Si quando, si forte, tibi visus es irasci alicui. L. Ego vero saepius, quam vellem. S. Quid? tum, cum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui? L. Non mehercule, inquit, sed imitor Archytam illum Tarentinum, qui cum ad villam venisset et omnia aliter offendisset ac iusserat, “A te infelicem”, inquit vilico, “quem necassem iam verberibus, nisi iratus essem.” Optime, inquit Scipio.

SECTION 60

Ergo Archytas iracundiam videlicet dissidentem a ratione seditionem quandam animi vere dicebat eamque consilio sedari volebat; adde avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde libidines; et illud vides, si in animis hominum regale imperium sit, unus fore dominatum, consilii scilicet (ea est enim animi pars optima), consilio autem dominante nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum. L. Sic, inquit, est. S. Probas igitur animum ita adfectum? L. Nihil vero, inquit, magis. S. Ergo non probares, si consilio pulso libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve tenerent omnia? L. Ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine miseris dicerem. S. Sub regno igitur tibi esse placet omnis animi partes, et eas regi consilio? L. Mihi vero sic placet. S. Cur igitur dubitas, quid de re publica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intellegi iam licet nullum fore, quod praesit, imperium, quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest.

SECTION 61

CHAPTER 39

Tvm Laelivs: Qvid, qvaeso, interest inter vnvm et plvres, si ivstitia est in plvribvs? Et Scipio: Qvoniam testibvs meis intellexi, Laeli, te non valde moveri, non desinam te vti teste, vt hoc, qvod dico, probem. Me, inqvit ille, qvonam modo? S. Qvia animvm adverti nyper, cvm essemvs in Formiano, te familiae valde interdicere, vt vni dicto avdiens esset. L. Qvippe vilico. S. Qvid? domi plvresne praesvnt negotiis tvis? L. Immo vero vnvs, inqvit. S. Qvid? totam domvm nvm qvis alter praeter te regit? L. Minime vero. S. Qvin tv igitvr concedis idem in re pvblica, singvlorvm dominatvs, si modo ivsti sint, esse optimos? L. Addvcor, inqvit, vt prope modvm adsentiar.

SECTION 62

CHAPTER 40

Et Scipio: Tvm magis adsentire, Laeli, si, vt omittam similitvdines, vni gybernatori, vni medico, si digni modo sint iis artibvs, rectivs esse alteri navem committere, aegrvm alteri qvam mvltais, ad maiora pervenero. L. Qvaenam ista svnt? S. Qvid? tv non vides vnivs inportvnitate et svperbia Tarqvinii nomen hvic popvlo in odivm venisse regivm? L. Video vero, inqvit. S. Ergo etiam illvd vides, de qvo progrediente oratione plvra me dictvrvm pvto, Tarqvinio exacto mira qvadam exvltasse popvlvm insolentia libertatis; tvm exacti in exilivm innocentes, tvm bona direpta mvltorvm, tvm annvi consvles, tvm demissi popvlo fasces, tvm provocationes omnivm rervm, tvm secessiones plebei, tvm prorsvs ita acta pleraqve, vt in popvlo essent omnia. L. Est, inqvit, vt dicis.

SECTION 63

Est vero, inqvit Scipio, in pace et otio; licet enim lascivire, dvm nihil metvas, vt in navi ac saepe etiam in morbo levi. Sed vt ille, qvi navigat, cvm svbito mare coepit horrescere, et ille aeger ingravescente morbo vnivs opem inplorat, sic noster popvlvs in pace et domi imperat et ipsis magistratibvs minatr, recvsat, appellat, provocat, in bello sic paret vt regi; valet enim salvs plvs qvam libido. Gravioribvs vero bellis etiam sine collega omne imperivm nostri penes singvlos esse volvervnt, qvorvm ipsvm nomen vim svae potestatis indicat. Nam dictator

quidem ab eo appellatur, quia dicitur, sed in nostris libris vides eum, Laeli, magistrum populi appellari. L. Video, inquit. Et Scipio: Sapienter igitur illi veteres [...]

[...]

SECTION 64

CHAPTER 41

[...] iusto quidem rege cum est populus orbatus, "pectora div tenet desiderium", sicut ait Ennivs, "post optimi regis obitum"; simul inter

Sese sic memorant: "o Romule, Romule die,"

"Qvalem te patriae custodem di generunt!"

"O pater, o genitor, o sangven dis orivndum!"

Non eros nec dominos appellabant eos, quibus iuste parerunt, denique ne reges quidem, sed patriae custodes, sed patres, sed deos; nec sine causa; quid enim adinvngunt?

Tu produxisti nos intra luminis oras.

Vitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. Mansisset eadem voluntas in eorum posteris, si regum similitudo permansisset, sed vides unius iniustitia concidisse genus illud totum rei publicae. L. Video vero, inquit, et studeo cursum istos mutationum non magis in nostra quam in omni re publica noscere.

SECTION 65

CHAPTER 42

Et Scipio: Est omnino, cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio, dixero, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuram puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio: Cum rex iniustus esse coepit, perit illud ilico genus, et est idem ille tyrannus, deterrimum genus et finitimum optimo; quem si

optimates oppresservnt, qvod ferme evenit, habet statvm res pvblica de tribvs secvndarivm; est enim qvasi regivm, id est patrivm consilivm popvlo bene consvlentivm principvm. Sin per se popvlvs interfecit avt eiecit tyrannvm, est moderatior, qvoad sentit et sapit, et sva re gesta laetatvr tveriqve vult per se constitvtam rem pvblicam. Si qvando avt regi ivsto vim popvlvs attvlit regnovē evm spoliavit avt etiam, id qvod evenit saepivs, optimativm sangvinem gvstavit ac totam rem pvblicam svbstravit libidini svae (cave pvtes avtem mare vllvm avt flammam esse tantam, qvam non facilivs sit sedare qvam effrenatam insolentia mvltitvdinem), tv̄m fit illvd, qvod apvd Platonem est lvcvlente dictvm, si modo id exprimere Latine potvero; difficile factv est, sed conabor tamen.

SECTION 66

CHAPTER 43

“Cvm” enim inquit “inexplebiles popvli favces exarervnt libertatis siti malisque vsvs ille ministris non modice temperatam, sed nimis meracam libertatem sitiens havsit, tv̄m magistratvs et principes, nisi valde lenes et remissi sint et large sibi libertatem ministrent, insequitvr, insimvlat, argvit, praepotentes, reges, tyrannos vocat.” Pvto enim tibi haec esse nota. L. Vero mihi, inquit ille, notissima.

SECTION 67

S. Ergo illa seqvvtvr: “eos, qvi pareant principibvs, agitari ab eo popvlo et servos volvntarios appellari; eos avtem, qvi in magistratv privatorvm similes esse velint, eosqve privatos, qvi efficiant, ne qvid inter privatvm et magistratvm differat, fervnt laudibvs et mactant honoribvs, vt necesse sit in eivs modi re pvblica plena libertatis esse omnia, vt et privata domvs omnis vacet dominatione et hoc malvm vsqve ad bestias perveniat, deniqve vt pater filivm metvat, filivs patrem neglegat, absit omnis pvdor, vt plane liberi sint, nihil intersit, civis sit an peregrinv̄s, magister vt discipvlos metvat et iis blandiatvr spervnantqve discipvli magistros, advlescentes vt senvm sibi pondvs adsvmant, senes avtem ad lvdvm advlescentivm descendant, ne sint iis odiosi et graves; ex qvo fit, vt etiam servi se liberivs gerant, vxores eodem ivre sint, qvo viri, inqve

tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique liberi sic incurrant, ut iis de via decedendum sit. Ergo ex hac infinita,” inquit, “licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut, si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant; ex quo leges quoque incipiunt neglegere, ut plane sine ullo domino sint.”

SECTION 68

CHAPTER 44

Tum Laelius: Prorsus, inquit, expressa sunt a te, quae dicta sunt ab illo. S. Atque, ut iam ad sermonis mei auctorem revertar, ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putant, ait ille ut ex stirpe quadam existere et quasi nasci tyrannum. Nam ut ex nimia potentia principum oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute adficit. Sic omnia nimia, cum vel in tempestate vel in agris vel in corporibus laetiora fiunt, in contraria fere convertuntur, maximeque *id* in rebus publicis evenit, nimiaque illa libertas et populi et privati in nimiam servitutem cadit. Itaque ex hac maxima libertate tyrannus gignitur et illa inivstissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo indomito vel potius immani deligitur aliqui plerumque dux contra illos principes adfectos iam et depulsos loco adax, inperus, consecrans proterve bene saepe de re publica meritos, populo gratificans et aliena et sua; cui quia privato sunt oppositi timores, dantur imperia et ea continentur, praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, saepiuntur, postremo, a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni; quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur civitas; sin audaces, fit illa factio, genus aliud tyrannorum, eademque oritur etiam ex illo saepe optimatum praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tamquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem principes aut populi, a quibus aut factiones aut tyranni, nec divitiis umquam tenetur idem rei publicae modus.

SECTION 69

CHAPTER 45

Qvod ita cum sit, ex tribus primis generibus longe praestat mea sententia regium, regio autem ipsi praestabit id, quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis. Placet enim esse quiddam in re publica praestans et regale, esse aliud auctoritati principum inpartitum ac tributum, esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. Haec constitutio primum habet aequabilitatem quandam magnam, qua carere divites vix possunt liberi, deinde firmitudinem, quod et illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut existat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio, quodque ipsa genera generibus saepe commutantur novis, hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatione rei publicae non ferme sine magnis principum vitis evenit. Non est enim causa conversionis, ubi in suo quisque est gradu firmiter collocatus et non subest, quo praecipitet ac decidat.

SECTION 70

CHAPTER 46

Sed vereor, Laeli vosque homines amicissimi ac providentissimi, ne, si divites in hoc genere verser, quasi praecipientis civisdam et docentis et non vobiscum simul considerantis esse videatur oratio mea. Quam ob rem ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quaesita autem a nobis iam div. Sic enim decerno, sic sentio, sic adfirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut descriptione aut disciplina conferendam esse cum ea, quam patres nostri nobis acceptam iam inde a maioribus reliquerunt. Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam ex me audire volvistis, simul et qualis sit et optimam esse ostendam expositaque ad exemplum nostra re publica accommodabo ad eam, si potero, omnem illam orationem, quae est mihi habenda de optimo civitatis statu. Qvod si tenere et consequi potero, cumulate munus hoc, cui me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero.

SECTION 71

CHAPTER 47

Tvm Laelivs: Tvvm vero, inquit, Scipio, ac tvvm qvidem vnivs. Qvis enim te potivs avt de maiorvm dixerit institvtis, cvm sis clarissimis ipse maioribvs? avt de optimo statv civitatis? qvem si habemvs, etsi ne nvnc qvidem, tvm vero qvis te possit esse florentior? avt de consiliis in postervm providendis, cvm tv dvobvs hvivs vrbis terroribvs depvlsis in omne tempvs prospexeris?

BOOK 1

Fragments of Uncertain Position



SECTION 1

(Plin. Nat. praef. 7)

nec doctíssimis.

†Manivm Persivm haec légere nolo, Iúnivm Congúm volo.

SECTION 2

(Non. p. 426M) Sic, qvoniam plvra beneficia continet patria et est antiqvior parens qvam is, qvi creavit, maior ei profecto qvam parenti debetvr gratia.

SECTION 3

(Non. p. 526M) Nec tantvm Karthago habvisset opvm sescentos fere annos sine consiliis et disciplina.

SECTION 4

(Non. p. 276M) Cognoscere mehercvle, inqvít, consvetvdinem istam et stvdivm sermonis.

SECTION 5

(Lactant. Div. Inst. 3.16.5) Profecto omnis istorvm dispvtatio, qvamqvam vberremos fontes virtvtis et scientiae continet, tamen collata cvm eorvm actis perfectisqve rebvs vereor ne non tantvm videatvr attvlisse negotii hominibvs,

quantam oblectationem.

SECTION 6

(Arvsianvs Messivs GL 7.457K) A qva isti avocabant.

Book 2



SECTION 1

CHAPTER 1

Cum omnes flagrarent cupiditate audiendi, ingressus est sic loqui Scipio: Catonis hoc senis est, quem, ut scitis, vnice dilexi maximeque svm admiratus cvique vel patris vtriusque iudicio vel etiam meo studio me totum ab advlescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio; tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae cum optime, tum etiam divtissime gesserat, et modus in dicendo et gravitate mixtus lepos et symmum vel discendi studium vel docendi et orationi vita admodum congruens.

SECTION 2

Is dicere solebat ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere, qui suam quisque rem publicam constitvissent legibus atque institutis suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Lycurgus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii, postremo exsangvem iam et iacentem doctus vir Phalereus sustentasset Demetrius, nostra autem res publica non unus esset ingenio, sed multorum, nec una hominis vita, sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam neque ullum ingenium tantum extitisse

dicebat, vt, qvem res nulla fvgeret, quisquam aliquando fvisset, neqve cvncta ingenia conlata in vnum tantvm posse vno tempore providere, vt omnia complecterentvr sine rerum vsu ac vetvstate.

SECTION 3

Qvam ob rem, vt ille solebat, ita nvnc mea repetet oratio popvli originem; libenter enim etiam verbo vtor Catonis. Facilius avtem, qvod est propositvm, consequar, si nostram rem pvblicam vobis et nascentem et crescentem et advltam et iam firmam atqve robvstam ostendero, quam si mihi aliquam, vt apvd Platonem Socrates, ipse finxero.

SECTION 4

CHAPTER 2

Hoc cum omnes adprobavissent, Qvod habemus, inquit, institvtae rei pvblicaе tam clarvm ac tam omnibvs notvm exordivm quam hvivs vrbs condendae principivm profectvm a Romvlo? qvi patre Marte natvs (concedamus enim famae hominvm, praesertim non inveteratae solvm, sed etiam sapienter a maioribvs proditae, bene meriti de rebvs commvnibvs vt genere etiam pvtarentvr, non solvm ingenio esse divino)—is igitvr, vt natvs sit, cum Remo fratre dicitvr ab Amvlio, rege Albano, ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi ivssvs esse; qvo in loco cum esset silvestris belvae svstentatvs vberibvs pastoresqve eum svstvissent et in agresti cvltv laboreqve alvissent, perhibetvr, vt adoleverit, et corporis viribvs et animi ferocitate tantvm ceteris praestitisse, vt omnes, qvi tum eos agros, vbi hodie est haec vrbs, incolebant, aeqvo animo illi libenterqve parerent. Qvorvm copiis cum se dvcem praevisset, vt iam a fabvlis ad facta veniamvs, oppressisse Longam Albam, validam vrbem et potentem temporibvs illis, Amvliumqve regem interemisse fertvr.

SECTION 5

CHAPTER 3

Qva gloria parta urbem avspicato condere et firmare dicitvr primvm cogitavisse rem pvblicam. Vrbi avtem locvm, qvod est ei, qvi divtvrnam rem pvblicam serere conatvr, diligentissime providendvm, incredibili oportvnitate delegit. Neqve enim ad mare admovit, qvod ei fvit illa manv copiisque facillimvm, vt in agrvm Rvtvlorvm Aboriginvmqve procederet, avt in ostio Tiberino, qvem in locvm mvlts post annis rex Ancvs coloniam dedvxit, urbem ipse conderet, sed hoc vir excellenti providentia sensit ac vidit, non esse oportvnissimos sitvs maritimos vrbibvs eis, qvae ad spem divtvrnitatis conderentvr atqve imperii, primvm qvod essent vrbes maritimae non solvm mvlts pericvlis oppositae, sed etiam caecis.

SECTION 6

Nam terra continens adventvs hostivm non modo expectatos, sed etiam repentinos mvlts indiciis et qvasi fragore qvodam et sonitv ipso ante denvntiat; neqve vero quisqvam potest hostis advolare terra, qvin evm non modo esse, sed etiam qvis et vnde sit, scire possimvs. Maritimvs vero ille et navalis hostis ante adesse potest, qvam quisqvam ventvrvm esse svspicari qveat, nec vero, cvm venit, prae se fert, avt qvi sit avt vnde veniat avt etiam qvid velit, deniqve ne nota qvidem vlla, pacatvs an hostis sit, discerni ac iudicari potest.

SECTION 7

CHAPTER 4

Est avtem maritimis vrbibvs etiam qvaedam corrvptela ac demvtatio morvm; admiscentvr enim novis sermonibvs ac disciplinis et inportantvr non merces solvm adventiciae, sed etiam mores, vt nihil possit in patriis institvtis manere integrvm. Iam qvi incolvnt eas vrbes, non haerent in svs sedibvs, sed volvcri semper spe et cogitatione rapivntvr a domo longivs, atqve etiam cvm manent corpore, animo tamen exvlant et vagantvr. Nec vero vlla res magis labefactatam div et Carthaginem et Corinthvm pervertit aliquando qvam hic error ac dissipatio civivm, qvod mercandi cvpидitate et navigandi et agrorvm et armorvm cvltvm reliqverant.

SECTION 8

Multa etiam ad luxuriam invitamenta perniciosa civitatibus subpeditantur mari, quae vel capiuntur vel inportantur; atque habet etiam amoenitas ipsa vel sumptuosas vel desidiosas inlecebras multas cupiditatum. Et, quod de Corintho dixi, id habere scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere; nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est, nec praeter Phliviuntios ulli sunt, quorum agri non contingant mare, et extra Peloponnesum Aenianes et Doris et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatibus institutis et moribus.

SECTION 9

Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris sunt Graeciae. Coloniarum vero quae est deducta a Graecis in Asiam, Thraciam, Italiam, Siciliam, Africam praeter unam Magnesiam, quam vnde non adivat? Ita barbarorum agris quasi adtexta quaedam videtur ora esse Graeciae; nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritimi praeter Etruscos et Poenos, alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae propter ea vitia maritimarum urbium, quae ante paulo perbreviter attigi. Sed tamen in his vitiis inest illa magna commoditas, et, quod ubique genitum est, ut ad eam urbem, quam incolas, possit adnare, et reversus ut id, quod agri efferant sui, quascumque velint in terras, portare possint ac mittere.

SECTION 10

CHAPTER 5

Qui potuit igitur divinus et utilitates complecti maritimas Romulus et vitia vitare, quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa? quo posset urbs et accipere a mari, quo egeret, et reddere, quo redvndaret, eodemque ut flumine res ad victum cultumque maxime necessarias non solum mari transsorberet, sed etiam invectas acciperet ex terra, ut mihi iam tum divisasse ille videatur hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram; nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilis ulla in parte Italiae posita urbs tenere potuisset.

SECTION 11

CHAPTER 6

Vrbis avtem ipsivs nativa praesidia qvis est tam neglegens qvi non habeat animo notata *ac* plane cognita? cvivs is est tractvs dvctvsqve mvri cvm Romvli, tvm etiam reliqvorvm regvm sapientia definitvs ex omni parte ardvīs praervptisqve montibvs, *ut* vnvs aditvs, qvi esset inter Esqvilinvm Qvirinalemqve montem, maximo aggere obiecto fossa cingeretvr vastissima, atqve vt ita mvnita arx circvmiectv ardo et qvasi circvmciso saxo niteretvr, vt etiam in illa tempestate horribili Gallici adventvs incolvmis atqve intacta permanserit. Locvmqve delegit et fontibvs abvndantem et in regione pestilenti salvbrem; colles enim svnt, qvi cvm perflantvr ipsi, tvm adfervnt vmbram vallibvs.

SECTION 12

CHAPTER 7

Atqve haec quidem perceleriter confecit; nam et vrbem constitvit, qvam e svo nomine Romam ivssit nominari, et ad firmandam novam civitatem novvm qvoddam et svbagreste consilivm, sed ad mvniendas opes regni ac popvli svi magni hominis et iam tvm longe providentis secvtrs est, cvm Sabinas honesto ortas loco virgines, qvae Romam lvdorvm gratia venissent, qvos tvm primvm anniversarios in circo facere institvisset, Consvalibvs rapi ivssit easqve in familiarvm amplissimarvm matrimoniis collocavit.

SECTION 13

Qva ex cavsa cvm bellvm Romanis Sabini intvlissent proeliiqve certamen varivm atqve anceps fvisset, cvm T. Tatío, rege Sabinorvm, foedvs icit matronis ipsis, qvae raptae erant, orantibvs; qvo foedere et Sabinos in civitatem adscivit sacris conmvnucatis et regnvū svvm cvm illorvm rege sociavit.

SECTION 14

CHAPTER 8

Post interitvm avtem Tatii cum ad eum dominatvs omnis reccidisset, quamquam cum Tatio in regivm consilivm delegerat principes (qvi appellati svnt propter caritatem patres) popvlvmqve et svo et Tatii nomine et Lycvmonis, qvi Romvli socivs in Sabino proelio occiderat, in tribvs tris cvriasqve triginta discripserat (qvas cvrias earvm nominibvs nvncvpavit, qvae ex Sabinis virgines raptae postea fverant oratrices pacis et foederis)—sed quamquam ea Tatio sic erant discripta vivo, tamen eo interfecto mvlto etiam magis Romvlvs patrvm avctoritate consilioqve regnavit.

SECTION 15

CHAPTER 9

Qvo facto primvm vidit iudicavitqve idem, qvod Spartae Lycvrgvs pavlo ante viderat, singvlari imperio et potestate regia tvm melivs gvbernari et regi civitates, si esset optimi cvivsque ad illam vim dominationis adivncta avctoritas. Itaqve hoc consilio et qvasi senatv fvlvs et mvnitvs et bella cum finitimis felicissime mvlta gessit et, cum ipse nihil ex praeda domvm svam reportaret, locvpletare civis non destitit.

SECTION 16

Tvm, id qvo retinemvs hodie magna cum salvte rei pvblicaе, avspiciis plvrimvm obsecvts est Romvlvs. Nam et ipse, qvod principivm rei pvblicaе fvit, vrbem condidit avspicato et omnibvs pvblicis rebvs institvendis, qvi sibi essent in avspiciis, ex singvlis tribvbus singulos cooptavit avgvres et habvit plebem in clientelas principvm discriptam (qvod qvantae fverit vtilitati, post videro) mvltaeqve dictione ovivm et bovvm (qvod tvm erat res in pecore et locorvm possessionibvs, ex qvo pecvniosi et locvpletes vocabantvr), non vi et svppliciis coercebat.

SECTION 17

CHAPTER 10

Ac Romvlvs cvm septem et triginta regnavisset annos et haec egregia dvo firmamenta rei pvblica peperisset, avspicia et senatvm, tantvm est consecvtvs, vt, cvm svbito sole obscvrato non conparvisset, deorum in nvmero conlocatvs pvtaretvr; qvam opinionem nemo vmquam mortalis adseqvi potvit sine eximia virtvtis gloria.

SECTION 18

Atqve hoc eo magis est in Romvlo admirandvm, qvod ceteri, qvi dii ex hominibvs facti esse dicvntvr, minvs ervditis hominvm saecvlis fvervnt, vt fingendi proclivis esset ratio, cvm imperiti facile ad credendvm inpellerentvr, Romvli avtem aetatem minvs his sescentis annis iam inveteratis litteris atqve doctrinis omniqve illo antiqvo ex incvlta hominvm vita errore svblato fvisse cernimvs. Nam si, id qvod Graecorum investigatvr annalibvs, Roma condita est secvndo anno Olympiadis septvmae, in id saecvlvm Romvli cecidit aetas, cvm iam plena Graecia poetarvm et mvsicorum esset minorqve fabylis nisi de veteribvs rebvs haberetvr fides. Nam centvm et octo annis postqvam Lycvrgvs leges scribere institvit, prima posita est Olympias, qvam qvidam nominis errore ab eodem Lycvrgo constitvtam pvtant; Homervm avtem, qvi minimvm dicvnt, Lycvrgi aetati triginta annis antepovnt fere.

SECTION 19

Ex qvo intellegi potest permvltis annis ante Homervm fvisse qvam Romvlvm, vt iam doctis hominibvs ac temporibvs ipsis ervditis ad fingendvm vix qvicquam esset loci. Antiqvitas enim recepit fabvlas fictas etiam non nvmqvam

SECTION 19(fr)

(Avgvst. C.D. 22.6) incondite, haec aetas avtem iam excvlta praesertim elvdens omne, qvod fieri non potest, respvit.

SECTION 20

[...] vs nepos *eivs*, vt dixerunt qvidam, <e>x filia. Qvo *avtem* ille mortuus, <e>odem *est anno natus Simonides Olympiade sexta* et qvinqvagesima, *ut* facilivs *intellegi possit tum* de Romvli immortalitate creditvm, cvm iam inveterata vita

hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio, homini agresti, crederetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali homines credidissent; qui impulsus patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in contione dixisse fertur a se visum esse in eo colle Romulum, qui nunc Quirinalis vocatur; eum sibi mandasse, ut populum rogaret, ut sibi eo in colle delubrum fieret; se deum esse et Quirinum vocari.

SECTION 21

CHAPTER 11

Videtisne igitur unus viri consilio non solum ortum novum populum neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed aditum iam et paene puberem? Tum Laelius: Nos vero videmus, et te quidem ingressum ratione ad disputandum nova, quae nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumsit, in qua civitatem extreret arbitratu suo, praeclaram ille quidem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et moribus,

SECTION 22

reliqui disservunt sine ullo certo exemplari formaque rei publicae de generibus et de rationibus civitatum; tu mihi videris utrumque facturvs; es enim ita ingressus, ut, quae ipse reperias, tribvere aliis malis quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere et illa de urbis sit revoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt, et disputas non vaganti oratione, sed defixa in una re publica. Quare perge, ut institisti; prospicere enim iam videor te reliquos reges persequente quasi perfectam rem publicam.

SECTION 23

CHAPTER 12

Ergo, inquit Scipio, cum ille Romuli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari patriciosque eorum liberos, temptaret post Romuli excessum, ut ipse regeret sine rege rem publicam, populus id non tulit desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit; cum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris gentibus interregni inveniendi rationem excogitaverunt, ut, quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas nec diviturno rege esset uno nec committeretur, ut quisquam inveterata potestate aut ad deponendum imperium tardior esset aut ad optinendum munior.

SECTION 24

Quo quidem tempore novus ille populus vidit tamen id, quod fugit Lacedaemonium Lycurgum, qui regem non deligendum duxit, si modo hoc in Lycurgi potestate potuit esse, sed habendum, qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus; nostri illi etiam tum agrestes viderunt virtutem et sapientiam regalem, non progeniem quaeri oportere.

SECTION 25

CHAPTER 13

Quibus cum esse praestantem Numam Pompilium fama ferret, praetermissis suis civibus regem alienigenam patribus auctoribus sibi ipse populus adscivit eumque ad regnandum Sabinum hominem Romam Curibus accivit. Qui ut huc venit, quamquam populus curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit, hominesque Romanos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit incensos, existimavit eos paulum ab illa consuetudine esse revocandos.

SECTION 26

CHAPTER 14

Ac primum agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viris civibus docuitque sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare commodis omnibus amoremque eis otii et pacis iniecit, quibus facillime iustitia et fides convalescit, et quorum patrocinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur. Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inventis ad primum numerum duo augures addidit et sacris et principum numero pontifices quinque praefecit et animos propositis legibus his, quas in monumentis habemus, ardentis consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigavit adiunxitque praeterea flamines, Salios virginesque Vestales omnisque partis religionis statuit sanctissime.

SECTION 27

Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem, apparatus perfacilem esse voluit; nam quae perdiscenda quaeque observanda essent, multa constituit, sed ea sine inpena. Sic religionibus colendis operam addidit, sumtum removit, idemque mercatus, ludos omnesque conveniendi causas et celebritates invenit. Quibus rebus institutis ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum studiis bellandi iam immanis ac feros. Sic ille cum vndequadraginta annos summa in pace concordiaque regnavisset (sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior), excessit e vita duabus praeclarissimis ad diviturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.

SECTION 28

CHAPTER 15

Quae cum Scipio dixisset, Verene, inquit Manilius, hoc memoriae proditum est, Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum aut certe Pythagoreum fuisse? saepe enim hoc de maioribus natum audivimus et ita intellegimus vulgo existimari; neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus. Tum Scipio: Falsum est enim, Manili, inquit, id totum, neque solum fictum, sed etiam imperite absurdeque fictum; ea sunt enim

demum non ferenda in mendacio, quae non solum ficta esse, sed ne fieri quidem potuisse cernimus. Nam quartum iam annum regnante Lucio Tarquinio Superbo Sybarim et Crotonem et in eas Italiae partis Pythagoras venisse reperitur; Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adventum.

SECTION 29

Ex quo intellegi regiis annis dinumeratis potest anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numae primum Italiam Pythagoram attigisse; neque hoc inter eos, qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, vlla est umquam in dubitatione versatum. Di immortales, inquit Manilius, quantum iste est hominum et quam inveteratus error! Ac tamen facile patior non esse nos transmarinis nec inportatis artibus eruditos, sed genivinis domesticisque virtutibus.

SECTION 30

CHAPTER 16

Atqui multo id facilis cognosces, inquit Africanus, si progredientem rem publicam atque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris; quin hoc ipso sapientiam maiorum statves esse laudandam, quod multa intelleges etiam alivnde sumta meliora apud nos multo esse facta, quam ibi fuissent, unde huc translata essent atque ubi primum extitissent, intellegesque non fortuito populum Romanum, sed consilio et disciplina confirmatum esse nec tamen adversante fortuna.

SECTION 31

CHAPTER 17

Morto rege Pompilio Tullum Hostilium populus regem interrege rogante comitiis curiatis creavit,isque de imperio suo exemplo Pompilii populum consulvit curiatim. Civis excellens in re militari gloria magna atque extiterunt res bellicae, fecitque idem et saepsit de manibus comitum et curiam constituitque

ivs, qvo bella indicerentvr, qvod per se iustissime inventvm sanxit fetiali religione, vt omne bellvm, qvod denuntiavtm indictvmqve non esset, id iniustum esse atqve iniustum iudicaretvr. Et vt advertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri viderint, tribvenda quaedam esse popvlo (multa enim nobis de eo genere dicenda svnt), ne insignibvs quidem regiis Tvllvs nisi iussv popvli est avsvs vti. Nam vt sibi dvodecim lictores cum fascibvs anteire liceret [...]

[...]

SECTION 33

CHAPTER 18

[...] *neque* enim serpit, sed volat in optimvm statvm institvto tvo sermone res pvblica. S. Post eum Nvmae Pompilii nepos ex filia rex a popvlo est Ancvs Marcivs constitvts, itemqve de imperio svo legem cvriatam tvlit. Qvi cum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem, atqve idem Aventinvm et Caelivm montem adivnixit vrbi, qvosqve agros ceperat, divisit et silvas maritimas omnis pvblicavit, quas ceperat, et ad ostivm Tiberis vrbem condidit colonisqve firmavit. Atqve ita cum tres et viginti regnavisset annos, est mortvvs. Tvm Laelivs: Lavdandvs etiam iste rex; sed obscura est historia Romana, siquidem istivs regis matrem habemvs, ignoramvs patrem. S. Ita est, inquit; sed temporvm illorvm tantvm fere regvm inlvstrata svnt nomina.

SECTION 34

CHAPTER 19

Sed hoc loco primvm videtvr insitiva quadam disciplina doctior facta esse civitas. Influxit enim non tenvis quidam e Graecia rivvlvs in hanc vrbem, sed avndantissimvs amnis illarvm disciplinarvm et artivm. Fvisse enim qvendam fervnt Demaratvm Corinthivm et honore et avtoritate et fortvnis facile civitatis svae principem; qvi cum Corinthiorvm tyrannvm Cypselvm ferre non potvisset, fvgsisse cum magna pecvnia dicitvr ac se contvlisse Tarqvinius, in vrbem Etrvriae florentissimam. Cumqve avdiret dominationem Cypseli

confirmari, defvgit patriam vir liber ac fortis et adscitus est civis a Tarqiniensibvs atqve in ea civitate domicilivm et sedes collocavit. Vbi cum de matre familias Tarqiniensi dvo filios procreavisset, omnibvs eos artibvs ad Graecorum disciplinam *ervdiit* [...]

[...]

SECTION 35

CHAPTER 20

[...] facile in civitatem receptvs esset, propter hvmanitatem atqve doctrinam Anco regi familiaris est factvs vsqve eo, vt consiliorvm omnivm particeps et socivs paene regni pvtaretvr. Erat in eo praeterea svmma comitas, svmma in omnis civis opis, avxilii, defensionis, largiendi etiam benignitas. Itaqve mortvo Marcio cvnctis popvli svffragiis rex est creatvs L. Tarqvinivs; sic enim svvm nomen ex Graeco nomine inflexerat, vt in omni genere hvivs popvli consvetvdinem videretvr imitatus. Isqve vt de svo imperio legem tvlit, principio dvplicavit illvm pristinvm patrvm nmervm et antiqvos patres maiorvm gentivm appellavit, qvos priores sententiam rogabat, a se adscitos minorvm.

SECTION 36

Deinde eqvitatvm ad hvnc morem constitvit, qvi vsqve adhvc est retentvs, nec potvit Titiensivm et Rhamnensivm et Lvcervm mvtare, cum cyperet, nomina, qvod avctor ei svmma avgvr gloria Attvs Navivs non erat. Atqve etiam Corinthios video pvblicis eqvis adsignandis et alendis orborum et vidvarvm tribvtis fvisse qvondam diligentis. Sed tamen prioribvs eqvitvm partibvs secvndis additis ∞ i ɔ ccc fecit eqvites nmervmqve dvplicavit. Postea bello svbegan Aeqvorvm magnam gentem et ferocem et rebvs popvli Romani imminentem, idemqve Sabinos cum a moenibvs vrbis reppvliisset, eqvitatv fvdit belloqve devicit. Atqve evndem primvm ldos maximos, qvi Romani dicti svnt, fecisse accepimvs aedemqve in Capitolio Iovi optimo maximo bello Sabino in ipsa pvгна vovisse faciendam mortvumqve esse, cum dvodeqvadraginta regnavisset annos.

SECTION 37

CHAPTER 21

Tvm Laelivs: Nvnc fit illvd Catonis certivs, nec temporis vnivs nec hominis esse constitvtionem rei pvblica; perspicvum est enim, qvanta in singvlos reges rervm bonarvm et vtilivm fiat accessio. Sed seqvitvr is, qvi mihi videtvr ex omnibvs in re pvblica vidisse plvrimvm. Ita est, inqvit Scipio. Nam post evm Servivs Tvllivs primvs inivssv popvli regnavisse traditvr, qvem fervnt ex serva Tarqvinienne natvm, cvm esset ex qvodam regis cliente conceptvs. Qvi cvm famvlorvm *in* nvmero edvcatvs ad epulas regis adsisteret, non latvit scintilla ingenii, qvae iam tvm elvcebat in pvero; sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. Itaqve Tarqvinivs, qvi admodvm parvos tvm haberet liberos, sic Servivm diligebat, vt is eivs vvlgo haberetvr filiivs, atqve evm svmmo stvdio omnibvs iis artibvs, qvas ipse didicerat, ad exqvisitissimam consvettvdinem Graecorvm ervdiit.

SECTION 38

Sed cvm Tarqvinivs insidiis Anci filiorvm interisset Servivsque, vt ante dixi, regnare coepisset non ivssv, sed volvntate atqve concessv civivm, qvod, cvm Tarqvinivs ex vvlvere aeger fvssse et vivere falso diceretvr, ille regio ornatv ivs dixisset obaeratosque pecvnia sva liberavisset mvltaque comitate vsvs ivssv Tarqvinii se ivs dicere probavisset, non commisit se patribvs, sed Tarqvinio seplvto popvlvm de se ipse consvlvit ivssvsque regnare legem de imperio svo cvriatam tvlit. Et primvm Etrvscorvm inivrias bello est vltvs; ex qvo cvm ma [...]

SECTION 39

CHAPTER 22

[...] dvodeviginti censv maximo. Deinde eqvitvm magno nvmero ex omni popvli svmma separato relicvum popvlvm distribvit in qvinque classis senioresque a ivnioribvs divisit easque ita disparavit, vt svffragia non in mvltitvdinis, sed in locvpletivm potestate essent, cvravittque, qvod semper in re pvblica tenendvm est, ne plvrimvm valeant plvrimi. Qvae discriptio si esset ignota vobis, explicaretvr a me; nvnc rationem videtis esse talem, vt †eqvitvm

centvriae cum sex suffragiis et prima classis addita centuria, quae ad summum vsum urbis fabris tignariis est data, lxxxviii centurias habeat; quibus ex centum quattuor centuriis (tot enim reliquae sunt) octo solae si accesserint, confecta est vis populi universa, reliquaque multo maior multitudo sex et nonaginta centuriarum neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculosum.

SECTION 40

In quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens; qui cum locupletis assiduos appellasset ab asse dando, eos, qui aut non plus mille quingentos aeris aut omnino nihil in sum censum praeter caput attulissent, proletarios nominavit, ut ex iis quasi proles, id est quasi progenies civitatis, expectari videretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur quam paene in prima classe tota. Ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii, et is valebat in suffragio plurimum, civis plurimum intererat esse in optimo statu civitatem. Quin etiam accensis velatis, liticinibus, cornicinibus, proletariis [...] [...]

SECTION 41

CHAPTER 23

(Non. p. 342M) Statu esse optimo constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari, confusa modice nec puniendo inritet animum inmanem ac ferum.

SECTION 42

[...] *quinque et sexaginta annis antiquior*, quod erat xxxviii ante primam Olympiadem condita. Et antiquissimus ille Lycurgus eadem vidit fere. Itaque ista aequabilitas atque hoc triplex rerum publicarum genus videtur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. Sed, quod proprium est in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar, si potero, subtilius; quod erit eius modi, nihil ut tale vlla in re publica reperiat. Haec enim, quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac civitate et in Lacedaemoniorum et in Karthaginensium, ut temperata nullo fuerint modo.

SECTION 43

Nam in qua re publica est vnus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus, ut tunc fuit Romae, cum erant reges, ut Spartae Lycurgi legibus, et ut sit aliquod etiam populi ius, ut fuit apud nostros reges, tamen illud excellit regium nomen, neque potest eius modi res publica non regnum et esse et vocari. Ea autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod vnus vitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. Nam ipsum regale genus civitatis non modo non est reprehendendum, sed haud scio an reliquis simplicibus longe anteponendum, si vllum probarem simplex rei publicae genus, sed ita, quoad statum suum retinet. Is est autem status, ut vnus perpetua potestate et iustitia omniique sapientia regatur salus et aequabilitas et otium civium. Desunt omnino ei populo multa, *qui* sub rege est, in primisque libertas, quae non in eo est, ut iusto utamur domino, sed ut nullo [...]

[...]

SECTION 44

CHAPTER 24

[...] ferebant. Etenim illi iniusto domino atque acerbo aliquam diu in rebus gervendis prospera fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello devicit et Svesam Pometiam, urbem opulentam refertamque, cepit et maxima auri argenti que praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit et colonias deduxit et instituit eorum, a quibus ortus erat, dona magnifica quasi libamenta praedarum Delphos ad Apollinem misit.

SECTION 45

CHAPTER 25

Hic ille iam vertitur orbis, cuius naturalem motum atque circuitum a primo discite agnoscere. Id enim est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publicarum, ut, cum sciatis,

quo quaeque res inclinet, retinere aut ante possitis occurrere. Nam rex ille, de quo loquor, primum optimi regis caede maculatus integra mente non erat, et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se volebat; deinde victoriis divitiisque subnixus exultabat insolentia neque suos mores regere poterat neque suorum libidines.

SECTION 46

Itaque cum maior eius filius Lucretiae, Tricipitini filiae, Conlatini uxori, vim attulisset mulierque pudent et nobilis ob illam iniuriam sese ipsa morte multavisset, tum vir ingenio et virtute praestans, L. Brutus, depulit a civibus suis inivictum illud domus servitutis iugum. Qui cum privatus esset, totam rem publicam sustinuit primusque in hac civitate docuit in conservanda civium libertate esse privatum neminem. Quo auctore et principe concitata civitas et hac recenti querella Lucretiae patris ac propinquorum et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

SECTION 47

CHAPTER 26

Videtisne igitur, ut de rege dominus extiterit unusque vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum conversum sit? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyrannum vocant; nam regem illum volunt esse, qui consilium ut parens populo conservatque eos, quibus est praepositus, quam optima in condicione vivendi, sane bonum, ut dixi, rei publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi primum ad perniciosissimum statum.

SECTION 48

Simul atque enim se inflexit hic rex in dominatum inivictiorem, fit continuo tyrannus, quo neque tetrivus neque foedus nec dis hominibusque invisus animal ullum cogitari potest; qui quamquam figura est hominis, morum tamen inmanitate vastissimas vincit belvas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam irris

communione, nullam humanitatis societatem velit? Sed erit hoc de genere nobis aliis aptior dicendi locus, cum res ipsa admonerit, ut in eos dicamus, qui etiam liberata iam civitate dominationes adpetiverunt.

SECTION 49

CHAPTER 27

Habetis igitur primum ortum tyranni; nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpetuam potestatem habent. Itaque et Spurius Cassius et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare voluisse dicti sunt, et modo *Tib. Gracchus* [...]

[...]

SECTION 50

CHAPTER 28

[...] *Lycurgus γέροντας* Lacedaemone appellavit, nimis is quidem paucos, xxviii, quos penes summam consilii voluit esse, cum imperii summam rex teneret; ex quo nostri idem illud secuti atque interpretati, quos senes ille appellavit, nominaverunt senatum, ut iam Romulum patribus lectis fecisse diximus; tamen excellit atque eminet vis, potestas nomenque regium. Inperiti etiam populo potestatis aliquid, ut et Lycurgus et Romulus; non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate libertatis, cum tantum modo potestatem gustandi feceris; ille quidem semper inpendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, exsistat iniustus. Est igitur fragilis ea fortuna populi, quae posita est in vniuersis, ut dixi antea, *vel* voluntate vel moribus.

SECTION 51

CHAPTER 29

Quare prima sit haec forma et species et origo tyranni inventa nobis in ea re publica, quam avspicato Romulus condiderit, non in illa, quam, ut perscripsit Plato, sibi ipse Socrates tripertito illo in sermone depinxerit, ut, quem ad

modvm Tarqvinivs, non novam potestatem nactvs, sed, qvam habebat, vsvs inivste totvm genvs hoc regiae civitatis everterit; sit hvc oppositvs alter, bonvs et sapiens et peritvs vtilitatis dignitatisqve civilis qvasi tvtor et procvrator rei pvblica; sic enim appelletvr, qvicvmqve erit rector et gvbernator civitatis. Qvem virvm facite vt agnoscatis; *is* est enim, qvi consilio et opera civitatem tveri potest. Qvod qvoniam nomen minvs est adhvc tritvm sermone nostro saepivsque genvs eivs hominis erit in reliqva nobis oratione *tractandum* [...]

[...]

SECTION 52

CHAPTER 30

[...] sas requisivit civitatemqve optandam magis qvam sperandam, qvam minimam potvit, non qvae posset esse, sed in qva ratio rervm civilivm perspici posset, effecit. Ego avtem, si {qvo} modo consequi potvero, rationibvs eisdem, qvas ille vidit, non in vmbra et imagine civitatis, sed in amplissima re pvblica enitar, vt cvivsque et boni pvblici et mali cavsam tamqvam virgvla videar attingere. Iis enim regiis qvdraginta annis et dvcentis pavlo cvm interregnis fere amplivs praeteritis expvlsoqve Tarqvinio tantvm odivm popvlvm Romanvm regalis nominis tenvit, qvantvm tenverat post obitvm vel potivs excessvm Romvli desiderivm. Itaque vt tvum carere rege, sic pvlso Tarqvinio nomen regis avdire non poterat. Hic facvltatem cvm [...] [...]

SECTION 53fr

CHAPTER 31

(Non. 526M) Itaque illa praeclara constitvtio Romvli cvm dvcentos annos et viginti fere firma mansisset [...]

SECTION 53

[...] lex illa tota svblata est. Hac mente tvum nostri maiores et Conlatinvm innocentem svspicione cognationis expvlervnt et reliqvos Tarqvinios offensione nominis; eademqve mente P. Valerivs et fasces primvs demitti ivssit, cvm dicere

in contione coepisset, et aedis suas detulit sub Veliam, posteaquam, quod in excelsiore loco Veliae coepisset aedificare eo ipso, ubi rex Tullus habitaverat, suspicionem populi sensit moveri; idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam, quae centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret neve verberaret.

SECTION 54

Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augures, itemque ab omni iudicio poenaque provocari licere indicant XII tabulae compluribus legibus; et quod proditum memoriae est, viros, qui leges scripserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit reliquos sine provocatione magistratus non fuisse; Luciusque Valerius Potitus et M. Horatius Barbatus, hominum concordiae causa sapienter popularium, consularis lex sanxit, ne qui magistratus sine provocatione crearetur; neque vero leges Porciae, quae tres sunt trium Porcorum, ut scitis, quicquam praeter sanctionem attulerunt novi.

SECTION 55

Itaque Publicola lege illa de provocatione perlata statim securis de fascibus demi iussit postmodumque sibi collegam Sp. Lucretium subrogavit suosque ad eum, quod erat maior natu, lictores transire iussit instituitque primum, ut singulis consiliis alternis mensibus lictores praerent, ne plura insignia essent imperii in libero populo quam in regno fuissent. Haud mediocriter hic, ut ego quidem intellego, vir fuit, qui modica libertate populo data facilis tenebat auctoritatem principum. Neque ego haec nunc sine causa tam vetera vobis et tam obsoleta decanto, sed in vestris in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae reliqua oratio derigatur mea.

SECTION 56

CHAPTER 32

Tenebat igitur hoc in statu senatus rem publicam temporibus illis, ut in populo libero pauci per populum, pleraque senatus auctoritate et instituto ac more gererentur, atque uti consules potestatem haberent tempore dumtaxat annuam,

genere ipso ac ivre regiam. Qvodqve erat ad optinendam potentiam nobilivm vel maximvm, vehementer id retinebatvr, popvli comitia ne essent rata, nisi ea patrvm adprobavisset avctoritas. Atqve his ipsis temporibvs dictator etiam est institvtvs decem fere annis post primos consvles, T. Larcivs, novvmqve id genvs imperii visvm est et proximvm similitvdini regiae. Sed tamen omnia svmma cvm avctoritate a principibvs cedente popvlo tenebantvr, magnaevqve res temporibvs illis a fortissimis viris svmmo imperio praeditis, dictatoribvs atqve consvlibvs, belli gerebantvr.

SECTION 57

CHAPTER 33

Sed id, qvod fieri natvra rervm ipsa cogebat, vt plvscvlvm sibi ivris popvlvs adscisceret liberatvs a regibvs, non longo intervallo, sexto decimo fere anno, Postvmo Cominio Sp. Cassio consvlibvs consecvtvs est; in qvo defvit fortasse ratio, sed tamen vincit ipsa rervm pvblicarvm natvra saepe rationem. Id enim tenetote, qvod initio dixi, nisi aeqvabilis haec in civitate compensatio sit et ivris et officii et mvneris, vt et potestatis satis in magistratibvs et avctoritatis in principvm consilio et libertatis in popvlo sit, non posse hvnc incommvtabilem rei pvblicaе conservari statvm.

SECTION 58

Nam cvm esset ex aere alieno commota civitas, plebs montem sacrvm privs, deinde Aventinvn occvpavit. Ac ne Lycvrgi qvidem disciplina tenvit illos in hominibvs Graecis frenos; nam etiam Spartae regnante Theopompo svnt item qvinque, qvos illi ephoros appellant, in Creta avtem decem, qvi cosmoe vocantvr, vt contra consvlare imperivm tribvni pl., sic illi contra vim regiam constitvti.

SECTION 59

CHAPTER 34

† Fverat fortasse aliqua ratio maioribvs nostris in illo aere alieno medendi, quae neque Solonem Atheniensem non longis temporibvs ante fvgerat neque post aliquanto nostrvm senatvm, cvm svnt propter vnivs libidinem omnia nexa civivm liberata nectierqve postea desitvm; semperqve hvic generi, cvm plebes pvblica calamitate inpendiis debilitata deficeret, salvtis omnivm cavsa aliqua svblevatio et medicina qvaesita est. Qvo tvm consilio praetermisso cavsa popvlo nata est, dvobvs tribvnis plebis per seditionem creatis vt potentia senatvs atqve avctoritas minveretvr; quae tamen gravis et magna remanebat sapientissimis et fortissimis et armis et consilio civitatem tventibvs, qvorvm avctoritas maxime florebat, qvod, cvm honore longe antecellerent ceteris, volvptatibvs erant inferiores nec pecvniis ferme svperiores; eoqve erat cvivsque gratior in re pvblica virtvs, qvod in rebvs privatis diligentissime singvlos cives opera, consilio, re tvebantvr.

SECTION 60

CHAPTER 35

Qvo in statv rei pvblcae Sp. Cassivm de occvpando regno molientem, svmma apvd popvlvm gratia florentem, qvaestor accvsavit, evmqve, vt avdistis, cvm pater in ea cvlpa esse conperisse se dixisset, cedente popvlo morte mactavit. Gratomqve etiam illam legem qvarto circiter et qvinqvagesimo anno post primos consvles de mvlta et sacramento Sp. Tarpeivs et A. Aternivs consvles comitiis centvriatis tvlervnt. Annis postea xx ex eo, qvod L. Papirivs P. Pinarivs censores mvltis dicendis vim armentorvm a privatis in pvblicvm averterant, levis aestvmatio pecvdvm in mvlta lege C. Ivlii P. Papirii consvlym constitvta est.

SECTION 61

CHAPTER 36

Sed aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu populo patiente atque parente, inita ratio est, ut et consules et tribuni pl. magistratu se abdicarent, atque ut viri maxima potestate sine provocatione crearentur, qui et summum imperium haberent et leges scriberent. Qui cum x tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum decemviros alios subrogaverunt, quorum non similiter fides nec iustitia laudata. Quo tamen e collegio laus est illa eximia C. Iulii, qui hominem nobilem, L. Sestium, civis in cubiculo e fossam esse se praesente mortuum diceret, cum ipse potestatem summam haberet, quod decemvirum sine provocatione esset, vades tamen poposcit, quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite civis Romani nisi comitiis centuriatis statui vetaret.

SECTION 62

CHAPTER 37

Tertius est annus xvialis consecutus, cum iidem essent nec alios subrogare voluissent. In hoc statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diviturnum, quod non esset in omnis ordines civitatis aequabilis, erat penes principes tota res publica praepositis viris nobilissimis, non oppositis tribunis pl., nullis aliis adiunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera relicta.

SECTION 63

Ergo horum ex iniustitia subito exorta est maxima perturbatio et totius commutatio rei publicae; qui duabus tabulis iniurarum legum additis, quibus, etiam quae diiunctis populis tribui solent convicia, haec illi ut ne plebei cum patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt, quae postea plebei scito Canuleio abrogata est, libidineque omni imperio et acerbie et avaro populo praefervunt. Nota scilicet illa res et celebrata monumentis plurimis litterarum, cum Decimus quidam Verginius virginem filiam propter unius ex illis viris intemperiem in foro sua manu interemisset ac maerens ad exercitum, qui tunc erat in Algidio,

confgisset, milites bellvm illvd, qvod erat in manibvs, reliqvisse et primvm montem sacrvm, sicvt erat in simili cavssa antea factvm, deinde Aventinvm *armatos insedis* [...] [...]

SECTION 63fr

(Philarg., Serv. G. 3.125) dictatore L. Qvinctio dicto.

[...] *maiores* nostros et probavisse maxime et retinvisse sapientissime iudico.

SECTION 64

CHAPTER 38

Cvm ea Scipio dixisset silentioqve omnivm reliqva eivs expectaretvr oratio, tvvm Tvbero: Qvoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natv requirvnt, ex me avdies, qvid in oratione tva desiderem. Sane, inqvnt Scipio, et libenter qvidem. Tvvm ille: Lavdavisse mihi videris nostram rem pvblicam, cvm ex te non de nostra, sed de omni re pvblica qvaesisset Laelivs. Nec tamen didici ex oratione tva, istam ipsam rem pvblicam, qvam lavdas, qva disciplina, qvibvs moribvs avt legibvs constitvere vel conservare possimvs.

SECTION 65

CHAPTER 39

Hic Africanvs: Pvto nobis mox de institvendis et conservandis civitatibvs aptiorem, Tvbero, fore disservndi locvm; de optimo avtem statv equidem arbitrabar me satis respondisse ad id, qvod qvaesierat Laelivs. Primvm enim nvmero definieram genera civitatvm tria probabilia, perniciosa avtem tribvs illis totidem contraria, nvllvmqve ex eis vnvvm esse optimvm, sed id praestare singvlis, qvod e tribvs primis esset modice temperatvm.

SECTION 66

Qvod avtem exemplo nostrae civitatis vsvs svm, non ad definiendvm optimvm statvm valvit (nam id fieri potvit sine exemplo), sed vt civitate maxima reapse cerneretvr qvale esset id, qvod ratio oratioqve describeret. Sin

avtem sine vllivs popvli exemplo genvs ipsvm exqviris optimi statvs, natvrae imagine vtendvm est nobis, qvoniam tv hanc imaginem vrbis et popvli ni [...]

[...]

SECTION 67

CHAPTER 40

[...] *quem* iam dvdvm qvaero et ad qvem cvpio pervenire. L. Prvdentem fortasse qvaeris? Tvm ille: Istvm ipsvm. L. Est tibi ex eis ipsis, qvi adsvnt, bella copia, vel vt a te ipso ordiare. Tvm Scipio: Atqve vtinam ex omni senatv pro rata parte esset! Sed tamen est ille prvdens, qvi, vt saepe in Africa vidimvs, immani et vastae insidens belvae coercet et regit belvam, qvocvmqve vult, levi admonitv † non actv inflectit illam feram. L. Novi et, tibi cvm essem legatvs, saepe vidi. S. Ergo ille Indvs avt Poenvs vnam coercet belvam, et eam docilem et hvmanis moribvs adsvetam; at vero ea, qvae latet in animis hominvn qvaeque pars animi mens vocatvr, non vnam avt facilem ad svbigendvm frenat et domat, si qvando id efficit, qvod perraro potest. Namqve et illa tenenda est ferox [...]

[...]

SECTION 68

CHAPTER 41

(Non. 300M) qvae sanguine alitvr, qvae in omni crvdelitate sic exvltat, vt vix hominvn acerbis fvneribvs satietvr.

(Non. 491M) cvpido avtem et expetenti et lvbidinoso et volvtabvndo in volvptatibvs.

(Non. 72M) qvartaqve anxitvdo prona ad lvctvm et maerens semperqve ipsa se sollicitans.

(Non. 228M) esse avtem angore, esse miseria adflictas avt abiectas timiditate et ignavia.

(Non. 292M) Vt avriga indoctvs e cvrrv trahitvr, opteritvr, laniatvr, eliditvr.

SECTION 69

CHAPTER 42

[...] dici possit. Tum Laelius: Video iam, illum, quem expectabam, virum cui praeficias officio et muneri. Hic scilicet, Africanus, vni paene (nam in hoc fere vno sunt cetera), ut nunquam a se ipso intendo contemplandoque discedat, ut ad imitationem sui vocet alios, ut sese splendore animi et vitae suae sicut speculum praebeat civibus. Ut enim in fidibus aut tibiis atque ut in cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatim aut discrepantem avres eruditae ferre non possunt, isque concentus ex dissimillarum vocum moderatione concors tamen efficitur et congruens, sic ex summis et infimis et mediis interiectis ordinibus ut sonis moderata ratione civitas consensu

(Avgvst. C.D. 2.21) dissimillimorum concinit; et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, artissimum atque optimum omni in re publica vinculum incolumitatis, eaque sine iustitia nullo pacto esse potest.

SECTION 70

CHAPTER 44

[...] plenam esse iustitiae. Tum Scipio: Adsentior vero reventioque vobis nihil esse, quod adhuc de re publica dictum putemus aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum non modo falsum illud esse, sine iniuria non posse, sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. Sed, si placet, in hunc diem hactenus; reliqua (satis enim multa restant) differamus in crastinum. Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est.

Book 3



SECTION 1

[...]

SECTION 3

CHAPTER 2

[...] et vehiculis tarditati, eademque cum accepisset homines inconditis vocibus inchoatum quiddam et confusum sonantes, incidit has et distinxit in partis et ut signa quaedam sic verba rebus inpressit hominesque antea dissociatos invicendissimo inter se sermonis vincolo conligavit. A simili etiam mente vocis, qui videbantur infiniti, soni paucis notis inventis sunt omnes signati et expressi, quibus et conloquia cum absentibus et indicia voluntatum et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res cum ad vitam necessaria, tum una immutabilis et aeterna; quae prima inplet etiam, ut suspiceremus in caelum nec frustra siderum motus intveremus divinationibusque noctivum ac *dierum*

[...]

[...]

SECTION 4

CHAPTER 3

[...] quorum animi altius se extulerunt et aliquid dignum dono, ut ante dixi, deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. Quare sint nobis isti, qui de ratione vivendi disservunt, magni homines, ut sunt, sint eruditi, sint veritatis et virtutis magistri, dum modo sit haec quaedam, sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa sive etiam in istorum otio ac litteris tractata res, sicut est, minime quidem contemnenda, ratio civilis et disciplina popularum, quae perficit in bonis ingeniis, id quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et divina virtus existeret.

SECTION 5

Quodsi quis ad ea instrumenta animi, quae natura quaeque civilibus institutis habuit, adinvendam sibi etiam doctrinam et uberiores rerum cognitionem pertavit, ut ii ipsi, qui in horum librorum disputatione versantur, nemo est, quin eos anteferre omnibus debeat. Quid enim potest esse praeclarius, quam cum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui, ne quid praetermitterent, quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticum maioremque morem etiam hanc a Socrate adventiciam doctrinam adhibuerunt.

SECTION 6

Quare qui utrumque voluit et potuit, id est ut cum maiorum institutis, tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum peto. Sin altera est ultra via prudentiae deligenda, tamen, etiamsi cui videbitur illa in optimis studiis et artibus quiesca vitae ratio beatior, haec civilis laudabilior est certe et illustrior, ex qua vita sic summi viri ornantur, ut vel M'. Cuius,

Quem nemo ferro potuit superare nec avro,

vel [...]

SECTION 7

CHAPTER 4

[...] fvisse sapientiam, tamen hoc in ratione vtriusque generis interfuit, quod illi verbis et artibus alervnt natvrae principia, hi avtem institvtis et legibus. Plvris vero haec tvlit vna civitas, si minvs sapientis, qvoniam id nomen illi tam restricte tenent, at certe svmma lavde dignos, qvoniam sapientivm praecepta et inventa colervnt. Atqve etiam, qvot et svnt lavdandae civitates et fvervnt, qvoniam id est in rervm natvra longe maximi consilii, constitvere eam rem pvblicam, qvae possit esse divtrna, si singulos nvmeremvs in singulas, qvanta iam reperiatur virorvm excellentivm mvltitvdo! Qvodsi avt Italiae Lativm avt eivsdem Sabinam avt Volscam gentem, si Samnivm, si Etrvriam, si magnam illam Graeciam conlvstrare animo volverimvs, si deinde Assyrios, si Persas, si Poenos, si haec [...]

[...]

SECTION 8

CHAPTER 5

[...] cati. Et Philvs: Praeclaram vero cavsam ad me defertis, cvm me improbitatis patrocinivm svscipere vultis. Atqvi id tibi, inqvit Laelvius, verendvm est, si ea dixeris, qvae contra ivstitiam dici solent, ne sic etiam sentire videre, cvm et ipse sis qvasi vnicvm exemplvm antiqvae probitatis et fidei neqve sit ignota consvetvdo tva contrarias in partis disserendi, qvod ita facillvme vervm inveniri pvtes. Et Philvs: Heia vero, inqvit, geram morem vobis et me oblinam sciens; qvod qvoniam, qvi avrvm qvaervnt, non pvtant sibi recvsandvm, nos, cvm ivstitiam qvaeramvs, rem mvlto omni avro cariorem, nvllam profecto molestiam fvgere debemvs. Atqve vtinam, qvem ad modvm oratione svm vsrvs aliena, sic mihi ore vti liceret alieno! Nvnc ea dicenda svnt L. Fvrio Philo, qvae Carneades, Graecvs homo et consvets, qvod commodvm esset, verbis [...] [...]

SECTION 9

(Non. 263M) vt Carneadi respondeatis, qvi saepe optimas cavsas ingenii calvmnia lvdificari solet.

SECTION 11

CHAPTER 7

(Non. 373M) Iustitia foras spectat et proiecta tota est atque eminet.

(Non. 299M) Quae virtus praeter ceteras totam se ad alienas porrigit utilitatis atque explicat.

SECTION 12

CHAPTER 8

[...] et reperiret et tueretur, alter autem de ipsa iustitia quattuor implevit sane grandis libros. Nam ab Chrysippo nihil magnam nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinet. Illorum fuit herorum eam virtutem, quae est una, si modo est, maxime munifica et liberalis, et quae omnis magis quam sepe diligit, aliis nata potius quam sibi, excitare iacentem et in illo divino solio non longe a sapientia conlocare.

SECTION 13

Nec vero illis aut voluntas defuit (quae enim iis scribendi alia causa aut quod omnino consilium fuit?) aut ingenium, quo omnibus praestiterunt; sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. Ius enim, de quo quaerimus, civile est aliquod, naturale nullum; nam si esset, ut calida et frigida, ut amara et dulcia, sic essent iusta et iniusta eadem omnibus.

SECTION 14

CHAPTER 9

Nunc autem, si quis illo Pacuviano “invehens alitum angivum curru” multas et varias gentis et urbes despicere et oculis conlustrare possit, videat primum in illa incorrupta maxime gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet, bovem quendam pvtari deum, quem Apim Aegyptii nominant, multa quae alia portenta apud eosdem et civisque

generis belvas numero consecratas deorum; deinde Graeciae, sicut apud nos, delubra magna humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria pertaverunt; eamque unam ob causam Xerxes inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret.

SECTION 15

Post autem cum Persis et Philippus, qui cogitavit, et Alexander, qui gessit, hanc bellandi causam inferebat, quod vellet Graeciae fana poenire; quae ne reficienda quidem Graeci pertaverunt, ut esset posteris ante os documentum Persarum sceleris sempiternum. Quam multum, ut Tauri in Axino, ut rex Aegypti Bysiris, ut Galli, ut Poeni, homines immolare et pivm et dis immortalibus gratissimum esse dixerunt! Vitae vero instituta sic distant, ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent, Lacedaemonii suos omnes agros esse dictitarint, quos spiculis possent attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant omnem suam esse terram, quae oleam frugesve ferret; Galli turpe esse ducunt frumentum manu quaerere, itaque armati alienos agros demunt;

SECTION 16

nos vero iustissimi homines, qui Transalpinae gentis oleam et vitem serere non sinimus, quo pluvius sint nostra oliveta nostraeque vineae; quod cum faciamus, prudenter facere dicimus, iuste non dicimus, ut intellegatis discrepare ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem, ille legum optimarum et aequissimum iuris inventor, agros locupletium plebi ut servitio colendos dedit.

SECTION 17

CHAPTER 10

Genera vero si velim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus varia, sed in una urbe, vel in hac ipsa, milliens mutata demonstrem, ut hic iuris noster interpretes alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere nondum Voconia lege lata; quae quidem ipsa lex utilitatis virorum gratia rogata in mulieres plena est iniuriae. Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini

Vestali sit heres, non sit matri suae? cur autem, si pecuniae modus statendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris milliens salva lege, mea triciens non posset [...]

[...]

SECTION 18

CHAPTER 11

[...] sanxisset iura nobis, et omnes isdem et iidem non alias aliis vterentur. Quaero autem, si iusti hominis et si boni est viri parere legibus, quibus? an quaecumque erunt? At nec inconstantiam virtus recipit, nec varietatem natura patitur, legesque poena, non iustitia nostra comprobantur; nihil habet igitur naturale ius; ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. An vero in legibus varietatem esse dicunt, natura autem viros bonos eam iustitiam sequi, quae sit, non eam, quae praeferatur? esse enim hoc boni viri et iusti, tribvere id cuique, quod sit quoque dignum.

SECTION 19

Ecquid ergo primum multis tribuimus belvis? non enim mediocres viri, sed maximi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium condicionem iuris esse denuuntiant clamantque inexpiabiles poenas impendere iis, a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae, quod scelus qui velit [...] [...]

SECTION 23

CHAPTER 13

[...] Sunt enim omnes, qui in populum vitae necisque potestatem habent, tyranni, sed se Iovis optimi nomine malunt reges vocari. Cum autem certi propter divitias aut genus aut aliquas opes rem publicam tenent, est factio, sed vocantur illi optimates. Si vero populus plurimum potest omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas, est vero licentia. Sed cum alius alium timet, et homo hominem et ordo ordinem, tum quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit

inter popvlm et potentis; ex quo existit id, quod Scipio laudabat, conivnctvm civitatis genvs; etenim iustitiae non natvra nec volvntas, sed inbecillitas mater est. Nam cvm de tribvs vnvum est optandvm, avt facere iniuriam nec accipere avt et facere et accipere avt nevtrvm, optimvm est facere, impvne si possis, secvndvm nec facere nec pati, miserrimvm digladiari semper tvu faciendis, tvu accipiendis iniuriis. Ita qvi primvm illvd adsequi [...]

[...]

SECTION 24fr

CHAPTER 14

(Non. 125M,318M,534M) Nam cvm quaereretvr ex eo, quo scelere invlsvs mare haberet infestvm vno myoparone, “Eodem”, inquit, “quo tv orbem terrae.”

SECTION 24

CHAPTER 15

[...] omni [...] tote. Sapientia ivbet avg(e)r(e) opes, amplificare divitias, proferre finis (vnde enim esset illa *laus* in svmmorum imperatorv(m) incisa monim(e)ntis: finis imperii propagavit, nisi aliquid de alieno accessisset?), imperare qvam plvrimis, frvi volvptatibvs, pollere, regnare, dominari; iustitia avtem praecipit parcere omnibvs, consvlere generi hominvu, svvu cvique reddere, *sacra*, pvblica, *aliena* non tangere. Quid igitvr efficitvr, si sapientiae pareas? divitiae, potestates, opes, honores, imperia, regna vel privatis vel popvlis. Sed qvoniam de re pvblica loqvimvr, svnt invstriora, quae pvblice fvnt, qvoniamqve eadem est ratio ivris in vtroqve, de popvli sapientia dicendvm pvto. Vt iam omittam alios, noster hic popvlvs, qvem Africanvs hesterno sermone a stirpe repetivit, cvivs imperio iam orbis terrae tenetvr, iustitia an sapientia est e minimo omnivm *maximus factus*? [...]

[...]

SECTION 25

[...] praeter Arcadas et Atheniensis, qui, credo, timentes hoc interdictum iustitiae ne quando existeret, commenti sunt se de terra tamquam hos ex arvis mوصlos extitisse.

SECTION 26

CHAPTER 16

Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali, qui in ea causa eo plus auctoritatis habent, quia, cum de viro bono quaeritur, quem apertum et simplicem volumus esse, non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi; negant enim sapientem idcirco virum bonum esse, quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet, sed quod vacua metus, cura, sollicitudine, periculo vita bonorum virorum sit, contra autem improbis semper aliqui scriptus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia versentur; nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partem praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam partes, damna [...]

[...]

SECTION 27fr

CHAPTER 17

(Lactant. Div. Inst. 5.12.5) Quaero, si duo sint, quorum alter optimus vir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide, alter insigni scelere et audacia, et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum sceleratum, facinorosum, nefarium putet, contra autem, qui sit improbissimus, existimet esse summa probitate ac fide, proque hac opinione omnium civium bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique adferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, vratur, exterminetur egeat,

SECTION 27

postremo ivre etiam optimo omnibus miserrimis esse videatur, contra autem ille improbus laudatur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur, vir denique optimus omnium existimatione et dignissimus omni fortuna optima iudicatur, quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit?

SECTION 28

CHAPTER 18

Quod in singulis, idem est in populis: nulla est tam stulta civitas, quae non iniuste imperare malit quam servire iuste. Nec vero longius abibo. Consul ego quaesivi, cum vos mihi essetis in consilio, de Numantino foedere. Quis ignorabat Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? alter, vir optimus, etiam svasit rogationem me ex senatus consulto ferente, alter acerrime se defendit. Si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit, si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat. Utrum [...] [...]

SECTION 32

CHAPTER 21

(Gel. N.A. 1.22.8) Non gravarer, Laeli, nisi et hos velle pvtarem et ipse cuperem te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere, praesertim cum heri ipse dixeris te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus.

(Non. 323M, 324M) sed inventum nostrae minime audiendus; quippe, si ita sensit, ut loquitur, est homo impiorum; sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis.

SECTION 33

CHAPTER 22

(Lactant. Div. Inst. 6.8.6) Est quidem vera lex recta ratio naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat; quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat nec improbos iubendo aut vetando movet. Huius legi nec obrogari fas est neque derogari ex hac aliquid licet neque tota abrogari potest, nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus, neque est quaerendus explanator aut interpret eius alius, nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit, unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus, ille legis huius inventor, disceptor, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi cetera supplicia, quae pertantur, effugerit.

SECTION 34fr

CHAPTER 23

(August. C.D. 22.6) nullum bellum suscipi a civitate optima nisi aut pro fide aut pro salute.

SECTION 34

Sed his poenis quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus, elabuntur saepe privati oblata mortis celeritate, civitatibus autem mors ipsa poena est, quae videtur a poena singulos vindicare; debet enim constituta sic esse civitas, ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persaepe. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur, simile est quodam modo, ut parva magnis conferamus, ac si omnis hic mundus intreat et concidat.

SECTION 35afr

(Isid. Orig. 18.1.2sq.) Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta. Nam extra ulciscendi aut propulsandorum hostium causam bellum geri iustum nullum potest.

(Isid. Orig. 18.1.2sq.) Nvllvm bellvm ivstvm habetvr nisi denvntiatvm, nisi indictvm, nisi repetitis rebvs.

SECTION 35bfr

(Non. 498M) Noster avtem popvlvs sociis defendendis terrarvm iam omnivm potitvs est.

SECTION 36

CHAPTER 24

(Avgvst. C.D. 19.21) Cvr igitvr devs homini, animvs imperat corpori, ratio libidini ceterisque vitiosis animi partibvs?

SECTION 37

CHAPTER 25

(Avgvst. c. Ivl. 4.12.61) An non cernimvs optimo cvique dominatvm ab ipsa natvra cvm svmma vtilitate infirmorvm datvm? Cvr igitvr devs homini, animvs imperat corpori, ratio libidini iracvndiaeqve et ceteris vitiosis eivsdem animi partibvs?

(Avgvst. c. Ivl. 4.12.61) Sed et imperandi et serviendi svnt dissimilitvdines cognoscendae. Nam vt animvs corpori dicitvr imperare, dicitvr etiam libidini, sed corpori vt rex civibvs svjs avt parens liberis, libidini avtem vt servis dominvs, qvod eam coercet et frangit, sic regvm, sic imperatorvm, sic magistratvvm, sic patrvm, sic popvlorvm imperia civibvs sociisque praesvnt vt corporibvs animvs, domini avtem servos ita fatigant, vt optima pars animi, id est sapientia, eivsdem animi vitiosas imbecillasque partes, vt libidines, vt iracvndias, vt pertvrbationes ceteras.

(Avgvst. C.D. 14.23) vt filiis imperari corporis membris propter oboediendi facilitatem, vitiosas vero animi partes vt servos asperiore imperio coerceri?

(Non. 109M) Est enim genvs inivstae servitvtis, cvm ii svnt alterivs, qvi svi possvnt esse; cvm avtem ii famvlantvr [...]

SECTION 39

CHAPTER 27

(Prisc. GL 2.399K) in quibus adsentior sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis.

SECTION 40

CHAPTER 28

(Lactant. Div. Inst. 5.18.4) Vult plane virtus honorem, nec est virtutis ulla alia merces [...]. Quam tamen illa accipit facile, exigit non acerbe [...]. Hic tu viro quas divitias obicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona divina iudicat [...]. Sed si aut ingrati universi aut invidi multi aut inimici potentes suis virtutem praemiis spoliant, ne illa se multis solaciis oblectat maximeque suo decore se ipsa sustentat.

(Avgvst. C.D. 22.4) Quorum non corpora sunt in caelum elata; neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret.

(Non. 125M) Numquam viri fortissimi fortitudinis, inopugnantiae, patientiae [...]

(Non. 132M) Pyrrhi videlicet largitas Fabricio aut Samnitium copiae Curius defervunt.

(Non. 522M,68M) Civis etiam foveum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem sedens ille Samnitium, quondam hostium, tum iam clientium suorum, dona repudiaverat.

SECTION 41

CHAPTER 29

[...] Asia Ti. Gracchus, perseveravit in civibus, sociorum nominisque Latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manere coeperit latius imperiumque nostrum ad vim a iure transierit, ut, qui adhuc voluntate nobis oboediunt, terrore teneantur, etsi nobis, qui id aetatis sumus, evigilatum fere est, tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitior, quae poterat esse perpetua, si patriis viveretur institutis et moribus.

SECTION 42

CHAPTER 30

Quae cum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant, significabant ab eo se esse admodum delectatos, tamen praeter ceteros Scipio quasi quodam gaudio elatus: Multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam, collegam nostrum, quem tu, quoad vixit, omnibus anteponebas, verum ne Atticorum quidem oratorum quemquam aut *svavitate* [...].

[...]

(Non. 262M) duas sibi res, quo minus in vulgus et in foro diceret, confidentiam et vocem, defuisse [...]

(Sch. Ivvenal. Sat. 6.480) incluserum hominum gemitu mugebat taurus.

SECTION 43

CHAPTER 31

[...] reportare. Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tui, cum crudelitate unus oppressi essent universi, neque esset unum vinculum iuris nec consensus ac societas coetus, quod est populus? Atque hoc idem Syracusis. Urbs illa praeclara, quam ait Timaeus Graecarum maximam, omnium autem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in sinus oppidi et ad urbis crepidines infusi, viae latae, porticus, templa, muri nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente ut esset illa res publica; nihil enim populi et unus erat populus ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est plane nullam esse rem publicam.

SECTION 44

CHAPTER 32

Praeclare quidem dicis, Laelivs; etenim video iam, quo pergat oratio. S. Vides igitur ne illam quidem, quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem publicam. L. Sic plane iudico. S. Et rectissime quidem iudicas; quae enim fuit tum Atheniensium res, cum post magnam illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi inivstissime praefverunt? num aut vetus gloria civitatis aut species praeclara oppidi aut theatrum, gymnasia, porticus aut propylaea nobilia aut arx aut admiranda opera Phidiae aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat? Minime vero, Laelivs, quoniam quidem populi res non erat. S. Quid? cum decemviri Romae sine provocatione fverunt tertio illo anno, cum vindicias amisisset ipsa libertas? L. Populi nulla res erat, immo vero id populus egit, ut rem suam reciperaret.

SECTION 45

CHAPTER 33

S. Venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse videbuntur fortasse angustiae. Cum per populum agi dicuntur et esse in populi potestate omnia, cum, de quocumque vult, supplicium submit multitudo, cum agunt, rapiunt, tenent, dissipant, quae volunt, potestne tum, Laeli, negare rem esse illam publicam? cum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam. Tum Laelivs: Ac nullam quidem civis negaverim esse rem publicam, quam istam, quae tota [...] p.p.v..... n.i.s.l.s..... m.o.....obis non placuit Syracusis fuisse rem publicam neque Agrigenti neque Athenis, cum essent tyranni, ne(c) hic, cum decemviri; ne(c) video, qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat, quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur, sed est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrius, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius belva est. Nec vero convenit, cum furiosorum bona legibus in adgnatorum potestate sint, quod eorum iam [...]

SECTION 46

CHAPTER 34

[...] dici possint, cur illa sit res publica resque populi, quae sunt dicta de regno. Et multo etiam magis, inquit Mummius; nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus; plures vero boni in qua re publica rerum potentur, nihil poterit esse illa beatus. Sed tamen vel regnum malo quam liberum populum; id enim tibi restat genus vitiosissimae rei publicae tertium.

SECTION 47

CHAPTER 35

Hic Scipio: Adgnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, aversum a ratione populi; et quamquam potest id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen adsentior nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non adsentior tibi, praestare regi optimates; si enim sapientia est, quae gubernet rem publicam, quid tandem interest, haec in unum sit an in pluribus? Sed errore quodam fallimur ita disputando; cum enim optimates appellantur, nihil potest videri praestabilis; quid enim optimo melius cogitari potest? cum autem regis est facta mentio, occurrunt animis rex etiam iniustus. Nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc, cum de ipsa regali re publica quaerimus. Quare cogitato Romulum aut Pompilium aut Tullium regem, fortasse non tam illius te rei publicae paenitebit.

SECTION 48

M. Quam igitur relinquis populi rei publicae laudem? S. Tum ille: Quid? tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper fuimus una, nullane videtur esse res publica? M. Mihi vero videtur, et minime quidem vituperanda. S. Recte dicis; sed, si meministi, omnes erant iidem tum de plebe, tum senatores vicissitudinesque habebant, quibus mensibus populi munere frungerentur, quibus senatorio; utrobique autem conventicium accipiebant, et in theatro et in curia res capitalis et reliquas omnis indicabant iidem; tantum poterat tantique erat, quanti multitudine, *senatus* [...] [...]

BOOK 3

Fragments of Uncertain Position



SECTION 1

(Non. 301M) Est igitur quiddam turbulens in hominibus singulis, quod vel exultat voluptate vel molestia frangitur.

SECTION 2

(Non. 364M) Sed ut ipsi se animum periclitentur scire vident, quid se putent esse facturos.

SECTION 3

(Non. 431M) Poeni primi mercatoris et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum importaverunt in Graeciam.

SECTION 4

(Sch. Iuvenal. Sat. 10.362) Sardanapallus ille vitiis multo quam nomine ipso deformior.

SECTION 5

(Prisc. GL 2.255K) nisi si quis Athonem pro monumento velit funditus efficere. Quis enim est Athos aut Olympus tantus?

BOOK 4

Surviving Fragments



SECTION 1

CHAPTER 1

(Non. 500M) Atque ipsa mens ea, quae futura videt, praeterita meminit.

(Lactant. Div. Inst. 5.11.2) Etenim, si nemo est quin emori malit quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato! Mihi quidem tanto videtur, quanto praestabilior est animus corpore.

(August. c. Iv. 5.12.59) se non putare idem esse arietis et P. Africani bonum.

(Non. 234M) eademque obiecto suo umbram noctemque efficiat cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

(Non. 343M) Cumque autumno terra se ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad † concipiendas relaxarit, aestiva maturitate alia mitigaverit, alia torrverit.

(Non. 159M) cum adhibent in pecuda pastores.

SECTION 2

CHAPTER 2

[...] gratiam. Qvam commode ordines discripti, aetates, classes, eqvitatvs, in qvo svffragia svnt etiam senatvs, nimis mvltis iam stvlte hanc vtilitatem tolli cvpientibvs, qvi novam largitionem qvaervnt aliquo plebei scito reddendorvm eqvorvm.

SECTION 3

CHAPTER 3

Considerate nvnc, cetera qvam sint provisa sapienter ad illam civivm beate et honeste vivendi societatem; ea est enim prima cavsa coevndi, et id hominibvs effici ex re pvblica debet partim institvtis, alia legibvs. Principio disciplinam pverilem ingenuis, de qva Graeci mvlsvm frvstra laborarvnt, et in qva vna Polybivs noster hospes nostrorvm institvtorvm neglegentiam accvsat, nvllam certam avt destinata legibvs avt pvblice exposita avt vnam omnivm esse volvervnt. Nam [...]

SECTION 3(fr1)

(Serv. A. 5.546) ad militiam evntibvs dari solitos esse cvstodes, a qvibvs primo anno regantvr.

SECTION 3(fr2)

(Non. 20M) non modo vt Spartae, rapere vbi pveri et clepere discvnt.

SECTION 3(fr3)

(Serv. A. 10.325) opprobrio fvisse advlescentibvs, si amatores non haberent.

SECTION 4

CHAPTER 4

[...] nvdari pvberem. Ita svnt alte repetita qvasi fvndamenta qvaedam verecvndiae. Ivventvtis vero exercitatio qvam absvrda in gymnasiis! qvam levis epheborvm illa militia! qvam contrectationes et amores solvti et liberi! mitto apvd Eleos et Thebanos, apvd qvos in amore ingenvorvm libido etiam permissam habet et solvtam licentiam; Lacedaemonii ipsi, cvm omnia

concedvnt in amore iuvenvm praeter stvprvm, tenvi sane mvro dissaepivnt id, quod excipivnt; complexvs enim concvbitvsqve permittvnt palliis interiectis. Hic Laelius: Praeclare intellego, Scipio, te in iis Graeciae disciplinis, qvas reprendis, cvm popvlis nobilissimis malle qvam cvm tvo Platone lvctari, qvem ne attingis quidem, praesertim cvm [...]

SECTION 5

CHAPTER 5

(Non. 362M) et noster Plato magis etiam qvam Lycvrgvs, omnia qvi prorsvs ivbet esse commvnia, ne qvis civis propriam avt svam rem vllam qveat dicere.

(Non. 308M) Ego vero eodem, qvo ille Homervm redimitvm coronis et delibvtvm vngventis emittit ex ea vrbe, qvam sibi ipse fingit.

SECTION 6

CHAPTER 6

(Non. 24M) Censoris iudicivm nihil fere damnato nisi rvborem offert. Itaqve, vt omnis ea iudicatio versatvr tantvm modo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est.

(Non. 423M) Horvm fin severitatem dicitvr inhorrvisse primvm civitas.

(Non. 499M) Nec vero mvlieribvs praefectvs praeponatvr, qvi apvd Graecos creari solet, sed sit censor, qvi viros doceat moderari vxoribvs.

(Non. 5M) Ita magnam habet vim disciplina verecvndiae; carent temeto omnes mvlieres.

(Non. 306M) Atqve etiam si qva erat famosa, ei cognati oscvlvm non ferebant.

(Non. 23M) Itaqve a petendo petvlantia, a procando, id est poscendo, procacitas nominata est.

SECTION 7

CHAPTER 7

(Non. 24M) Nolo enim evndem popvlvm imperatorem et portitorem esse terrarvm. Optimvm avtem et in privatis familiis et in re pvblica vectigal dvco esse parsimoniam. Fides enim nomen ipsvm mihi videtvr habere, cvm fit, qvod dicitvr.

(Non. 194M) In cive excelso atqve homine nobili blanditiam, adsentationem, ambitionem †meam esse levitatis.

SECTION 8

CHAPTER 8

(Non. 430Msq.) Admiror, nec rervm solvm, sed verborvm etiam elegantiam. Si ivrgant, inqvīt. Benivolorvm concertatio, non lis inimicorvm, ivrgivm dicitvr [...]. Ivrgare igitvr lex pvtat inter se vicinos, non litigare.

(Non. 174M) eosdem terminos hominvm cvrae atqve vitae, sic pontificio ivre sanctitvdo sepvltrvae.

(Non. 293M) qvod insepvltoS reliqvissent eos, qvos e mari propter vim tempestatis excipere non potvissent, innocentes necaverint.

(Non. 519M) nec in hac dissensione vscepi popvli cavsam, sed bonorvm.

(Prisc. GL 3.76K) Non enim facile valenti popvlo resistitvr, si avt nihil ivris impertias avt parvm.

(Non. 469M) Cvi qvidem vtinam vere fideliter †abvndiente avgraverim.

SECTION 9

CHAPTER 9

(Avgvst. C.D. 2.14ext.) Ad qvos cvm accessit clamor et adprobatio popvli qvasi magni civvsdam et sapientis magistri, qvas illi obdvcent tenebras, qvos invehvnt metvs, qvas inflammant cvpiditates!

SECTION 10

CHAPTER 10

(Avgvst. C.D. 2.13) Cvm artem lvdicram scaenamqve totam in probro dvcerent, genvs id hominvm non modo honore civivm reliqvorum carere, sed etiam tribv moveri notatione censoria volvervnt.

SECTION 11

(Avgvst. C.D. 2.9) Nvmqvam comoediae, nisi consvetudo vitae pateretvr, probare sva theatris flagitia potvissent. [...] qvem illa non adtigit vel potivs qvem non vexavit? cvi pepercit? Esto, popvlares homines improbos, in re pvblica seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolvm laesit. Patiamvr, etsi eivs modi cives a censore melivs est qvam a poeta notari; sed Periclen, cvm iam svae civitati maxima avctoritate plvrimos annos domi et belli praefvisset, violari versibvs, et eos agi in scaena non plvs decvit, qvam si Plavtvs noster volvisset avt Naeivvs Pvblivs et Gnaeo Scipioni avt Caecilivs Marco Catoni male dicere [...]

SECTION 12

() Nostrae contra dvo decim tabvlae cvm perpavcas res capite sanxissent, in his hanc qvoqve sancendam pvtavervnt, si qvis occentavisset sive carmen condidisset, qvod infamiam faceret flagitivmve alteri. Praeclare; ivdiciis enim magistratvum, disceptationibvs legitimis propositam vitam, non poetarvm ingeniis, habere debemvs nec probvum avdire nisi ea lege, vt respondere liceat et ivdicio defendere. [...] veteribvs displicvisse Romanis vel lavdari qvemqvam in scaena vivvm hominem vel vitvperari.

SECTION 13

CHAPTER 11

(Avgvst. C.D. 2.11)

Aeschines Atheniensis, vir eloqvntissimvs, cvm advlescens tragoedias actitavisset, rem pvblicam capessivit, et Aristodemvm, tragicvm item actorem, maximis de rebvs pacis et belli legatvm ad Philippvm Athenienses saepe miservnt.

BOOK 5

Surviving Fragments



SECTION 1

CHAPTER 1

(Aavgvst. C.D. 2.21, Non. 417M)

(Ennivs)

Moribvs antiqvīs res stat Romana virisqve,

qvem qvidem ille versvm vel brevitate vel veritate tamqvā ex oraculo mihi qvōdam esse effatvs videtvr. Nam neqve viri, nisi ita morata civitas fvisset, neqve mores, nisi hi viri praefvissent, avt fvndare avt tam div tenere potvissent tantam et tam fvse lateqve imperantem rem pvblicā. Itaqve ante nostram memoriā et mos ipse patrivs praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum institvta retinebant excellentes viri.

SECTION 2(fr)

Nostra vero aetas cvm rem pvblicā sicvt pictvrā accepisset egregiā, sed iam evanescentem vetvstate, non modo eam coloribvs eisdem, qvibvs fverat, renovare neglexit, sed (Aavgvst. C.D. 2.21, Non. 417M) ne id qvidem cvravit, vt formā saltem eivs et extrema tamqvā liniamenta servaret. Quid enim manet ex antiqvīs moribvs, qvibvs ille dixit rem stare Romanā? qvos ita oblivione

obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed iam ignorentur. Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuria, cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus.

SECTION 3

CHAPTER 2

nihil esse tam regale quam explanationem aequitatis, in qua iuris erat interpretatio, quod ius privati petere solebant a regibus, ob easque causas agri arvi et arvusti et pascui lati atque vberes definebantur, qui essent regii {qui} colerenturque sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populo rebus abduceret. Nec vero quisquam privatus erat disceptator aut arbiter litis, sed omnia conficiebantur iudiciis regibus. Et mihi quidem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt et eorum iura colerunt; illa autem divitum pax Numae mater huius urbi iuris et religionis fuit, qui legum etiam scriptor fuisset, quas scitis extare, quod quidem huius civis proprium, de quo agimus [...]

SECTION 4

CHAPTER 3

(Non. 497M)

sed tamen ut bono patri familias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est.

SECTION 5

[...] radicem seminumque cognoscere num te offendet? M. Nihil, si modo opus extabit. S. Num id studium censes esse vilici? M. Minime; quippe cum agri culturam saepissime opera deficiat. S. Ergo, ut vilicus naturam agri novit, dispensator litteras scit, uterque autem se a scientiae delectatione ad efficiendi

utilitatem refert, sic noster hic rector studverit sane ivri et legibus cognoscendis, fontis quidem earum utique perspexerit, sed se responsitando et lectitando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam et in ea quodam modo vilicare possit, summi ivris peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest, civilis non inperitus, sed ita, ut astrorum gubernator, physicorum medicus; uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit. Illud autem videbit hic vir [...]

SECTION 6

CHAPTER 4

[...] civitatibus, in quibus expetunt laudem optimi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia, quam natura homini dedit quasi quendam vituperationis non iniustae timorem. Hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor civis non minus a delictis arceret quam metus. Atque haec quidem ad laudem pertinent, quae dici latius vberiusque potervnt.

SECTION 7

CHAPTER 5

Ad vitam autem usumque vivendi ea discripta ratio est iustis neptiis, legitimis liberis, sanctis penatium deorum Larumque familiarium sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur, nec bene vivi sine bona re publica posset nec esse quicquam civitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi videri solet, quae sit tanta doc [...]

SECTION 8

CHAPTER 6

(Cic. Att. 8.11.1) Vt enim gvbernatori cvrsvs secvndvs, medico salvs, imperatori victoria, sic hvic moderatori rei pvblica beata civivm vita proposita est, vt opibvs firma, copiis locvples, gloria ampla, virtvte honesta sit; hvivs enim operis maximi inter homines atqve optimi illvm esse perfectorem volo.

(Avgvst. epist. 104.7) Et vbi est, qvod et vestrae litterae illvm lavdant patriae rectorem, qvi popvli vtilitati magis consvlat qvam volvntati?

SECTION 9

CHAPTER 7

(Avgvst. C.D. 5.13) alendvm esse gloria [...] maiores svos mvlta mira atqve praeclara gloriae cvpeditate fecisse.

(P.Pictav. Bibl. Lvgd. 22.824) principem civitatis gloria esse alendvm, et tam div stare rem pvblicam, qvam div ab omnibvs honor principi exhiberetvr.

(Non. 233M) Tvum virtvte, labore, indvstria tveretvr svmmi viri indolem, nisi nimis animose ferox natvra illvm nescio qvo [...]

(Non. 201M) qvae virtvs fortitvdo vocatvr, in qva est magnitvdo animi, mortis dolorisqve magna contemptio.

SECTION 10

CHAPTER 8

(Non. 337M) Marcellvs vt acer et pvgnax, Maximvs vt consideratvs et lentvs.

(Char. GL 1.139K) orbi terrarvm comprehensos [...]

(Non. 37M) qvod molestiis senectvtis svae vestras familias impertire posset.

SECTION 11

CHAPTER 9

(Gel. N.A. 12.2.6sq.) vt Menelao Laconi qvaedam fv̄it svaviloqv̄ens
iv̄cv̄nditas [...] breviloqv̄entiam in dicendo colat.

(Amm. Marc. 30.4.10) Cvm̄qve nihil tam incorrv̄ptvm esse debeat in re
pv̄blica qvam sv̄ffragiv̄m, qvam sententia, non intellego, cv̄r, qvi ea pecv̄nia
corr̄v̄perit, poena dignvs sit, qvi eloqv̄entia, lav̄dem etiam ferat. Mihi qvidem
hoc plvs mali facere videtvr, qvi oratione, qvam qvi pretio iudicem corr̄v̄mpit,
qvod pecv̄nia corr̄v̄mpere pv̄dentem nemo potest, dicendo potest.

(Non. 521M) Qvae cvm̄ Scipio dixisset, admodvm probans Mv̄mmiv̄s; erat
enim odio †qv̄orvm rhetorvm inbvtvs [...]

(C. anon. Verg. G. I, 2.348 Bandin.) tv̄m in optimam segetem praeclara
essent sparsa semina.

BOOK 6

Surviving Fragments



SECTION 1

CHAPTER 1

(Non. 42M) Totam igitur expectas providentiam huius rectoris, quae ipsam nomen hoc nacta est ex providendo.

(Non. 256M) Quam ob rem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra haec, quae statum civitatis permovent, semper armatus.

(Non. 25M, Serv. A. 1.149) Eaque dissensio civium, quod seorsum evnt alii ad alios, seditio dicitur.

(Non. 519M) Et vero in dissensione civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos civis, non numerandos privo.

(Non. 424M) Graves enim dominae cogitationum libidines infinita quaedam cogunt atque imperant, quae quia nec expleri nec satiari villo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, quos inlecebris suis incendunt.

(Non. 492M) qui contuderit eius vim et effrenatam illam ferociam.

SECTION 2

CHAPTER 2

(Gel. N.A. 7.16.11, Non. 290M) Quid quidem eo fuit maius, quia, cum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Clavdii invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

(Non. 409M) Qui numero optumatum et principum optulit is vocibus et gravitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum.

(Non. 501M) ut, quem ad modum scribit ille, cotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent.

(Non. 517M) in his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis et aere congesto finis desubito esset ornatum.

(Non. 512M, Prisc. GL 3.70K) Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

(Non. 398M) Oratio Laelii, quam omnes habemus in manibus, quam simplicia pontificum dis immortalibus grata sint Samiaeque, ut is scribit, capdines.

SECTION 3

CHAPTER 3

(Evlog. somn. Scip. 401Or.) [...] qui rogo impositus revixisset multaque de inferis secreta narrasset [...] haec, quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, *non* somniantium philosophorum esse commenta nec fabulas incredibiles, quas Epicurei derident, sed prudentium coniecturas.

SECTION 4

CHAPTER 4

(Avgvst. C.D. 22.28) ut eum lvisse potius quam id quod id verum esse adfirmet dicere voluisse.

SECTION 8

CHAPTER 8

(Macr. Sat. 1.4.2sq.) Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat. Quae tandem ista sunt, inquit Laelius? Tum Scipio: Patimini me, quoniam tertium diem iam feriat summus [...]

BOOK 6

Dream of Scipio



SECTION 9

SOMNIVM

CHAPTER 9

CHAPTER 1

Cum in Africam venissem M'. Manilio consvli ad qvartam legionem tribvnvs, vt scitis, militvm, nihil mihi fvlt potivs, qvam vt Masinissam convenirem regem, familiae nostrae ivstis de cavsibus amicissimvm. Ad qvem vt veni, complexvs me senex conlacrimavit aliquantoqve post svspexit ad caelvm et: Grates, inqvlt, tibi ago, svmmе Sol, vobisque, reliqvli Caelites, qvod, ante qvam ex hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelivm Scipionem, cvivs ego nomine ipso recreor; itaqve nvmqvam ex animo meo discedit illivs optimi atqve invictissimi viri memoria. Deinde ego illvm de svo regno, ille me de nostra re pvblica percontatvs est, mvltsiqve verbis vltro citroqve habitis ille nobis consvmptrvs est dies.

SECTION 10

CHAPTER 10

Post autem apparatu regio accepti sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me et de via fessum, et qui ad multam noctem vigilassem, artior quam solebat somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti; fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui) Africanus se ostendit ea forma, quae mihi ex imagine eius quam ex ipso erat notior; quem ubi agnovi, equidem cohorrui, sed ille: Ades, inquit, animo et omitte timorem, Scipio, et, quae dicam, trade memoriae.

SECTION 11

CHAPTER 2

CHAPTER 11

Videsne illam urbem, quae parere populo Romano coacta per me renovat pristina bella nec potest quiescere? (ostendebat autem Karthaginem de excelso et pleno stellarum illustri et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles. Hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris censorque fueris et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, deligere iterum consul absens bellumque maximum conficies, Numantiam excindes. Sed cum eris curru in Capitolium inectus, offendes rem publicam consiliis perturbatam nepotis mei.

SECTION 12

CHAPTER 12

Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii consiliiqve tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum aetas tua septenos octiens solis anfractus reditusqve converterit, duoqve ii numeri, quorum uterqve plenus alter altera de causa habetur, circumvincti naturali summam tibi fatalem confecerint, in te unum atqve in tuum nomen se tota convertet civitas, te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur, tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus, ac, ne multa, dictator rem publicam constitvas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius ingemissentqve vehementius ceteri, leniter arridens Scipio: St! quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, et parumper audite cetera.

SECTION 13

CHAPTER 13

CHAPTER 3

Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conservaverint, adiverint, auxerint, certum esse in caelo definitum locum, ubi beati aeterno sempiterno fruantur; nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptis quam concilia coetusqve hominum iure sociati, quae civitates appellantur; harum rectores et conservatores hinc profecti huc revertuntur.

SECTION 14

CHAPTER 14

Hic ego, etsi eram perterritus non tam mortis metu quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, hi vivunt, qui e corporum vinculis tamquam e

carcere evolaverunt, vestra vero, quae dicitur, vita mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Pavlum patrem? Quem ut vidi, equidem vim lacrimarum profundi, ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat.

SECTION 15

CHAPTER 15

Atque ego ut primum fletu represso loqui posse coepi, Quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur, iisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis, quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circulos suos orbisque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis nec inivssus eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne minus humanum adsignatum a deo defugisse videamini.

SECTION 16

CHAPTER 16

Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genivi, iustitiam cole et pietatem, quae cum magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est; ea vita via est in caelum et in hunc coetum eorum, qui iam vixerunt et corpore laxati illum incolunt locum, quem vides, (erat autem is splendidissimo candore inter flammam circum elicens) quem vos, ut a Graecis accepistis, orbem lacteum nuncupatis; ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur. Erant autem eae stellae, quas nunquam ex hoc loco vidimus, et eae magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicari sumus, ex quibus erat ea minima, quae ultima a caelo, citima <a> terris luce lucebat aliena.

Stellarvm avtem globi terrae magnitudinem facile vincebant. Iam ipsa terra ita mihi parva visa est, vt me imperii nostri, qvo qvasi pvnctvm eivs attingimvs, paeniteret.

SECTION 17

CHAPTER 17

CHAPTER 4

Qvam cvm magis intverer, Qvaeso, inquit Africanvs, qvovsqve hvmi defixa tva mens erit? Nonne aspicias, qvae in templa veneris? Novem tibi orbibvs vel potivs globis conexa svnt omnia, qvorvm vnvs est caelestis, extvmvs, qvi reliqvos omnes complectitvr, svmmvs ipse devs arcens et continens ceteros; in qvo svnt infixi illi, qvi volvntvr, stellarvm cvrsvs sempiterni; cvi svbiecti svnt septem, qvi versantvr retro contrario motv atqve caelvm; ex qvibvs vnvvm globvm possidet illa, qvam in terris Satvrniam nominant. Deinde est hominvvm generi prospervs et salvtaris ille fvlgor, qvi dicitvr Iovis; tvm rvtilvs horribilisqve terris, qvem Martivm dicitis; deinde svbter mediam fere regionem sol obtinet, dvx et princeps et moderator lvminvm reliqvorum, mens mvndi et temperatio, tanta magnitudine, vt cvncta sva lvce lvstret et compleat. Hvnc vt comites consequvntvr Veneris alter, alter Mercvrii cvrsvs, in infimoqve orbe lvna radiis solis accensa convertitvr. Infra avtem iam nihil est nisi mortale et cadvcvm praeter animos mvnere deorum hominvvm generi datos, svpra lvnam svnt aeterna omnia. Nam ea, qvae est media et nona, tellvs, neqve movetvr et infima est, et in eam fervntvr omnia nvtv svo pondera.

SECTION 18

CHAPTER 18

CHAPTER 5

Qvae cum intverer stvpens, vt me recepi, Quid? hic, inquam, quis est, qui complet avres meas tantvs et tam dvlcis sonvs? Hic est, inquit, ille, qui intervallis disivnctvs inparibvs, sed tamen pro rata parte ratione distinctis inpvlsv et motv ipsorum orbivm efficitvr et acvta cum gravibvs temperans varios aeqvabiliter concentvs efficit; nec enim silentio tanti motvs incitari possvnt, et natvra fert, vt extrema ex altera parte graviter, ex altera avtem acvte sonent. Qvam ob cavsam svmmvs ille caeli stellifer cvrsvs, cvivs conversio est concitator, acvto et excitato movetvr sono, gravissimo avtem hic lnaris atqve infimvs; nam terra nona immobilis manens vna sede semper haeret complexa medivm mvndi locvm. Illi avtem octo cvrsvs, in qvibvs eadem vis est dvorum, septem efficivnt distinctos intervallis sonos, qvi nvmervs rerum omnivm fere nodvs est; qvod docti homines nervis imitati atqve cantibvs apervervnt sibi reditvm in hvnc locvm, sicut alii, qvi praestantibvs ingeniis in vita hvmana divina stvdia colervnt.

SECTION 19

Hoc sonitv oppletae avres hominvm obsvrdervnt; nec est vllvs hebetior sensvs in vobis, sicut, vbi Nilvs ad illa, qvae Catadvpa nominantvr, praecipitat ex altissimis montibvs, ea gens, qvae illvm locvm adcolit, propter magnitvdinem sonitvs sensv avdiendi caret. Hic vero tantvs est totivs mvndi incitatissima conversione sonitvs, vt evm avres hominvm capere non possint, sicut intveri solem adversvm neqvitis, eivsque radiis acies vestra sensvsque vincitvr. Haec ego admirans referebam tamen ocvlos ad terram identidem.

SECTION 20

CHAPTER 19

CHAPTER 6

Tvm Africanvs: Sentio, inquit, te sedem etiam nvnc hominvm ac domvm contemplari; qvae si tibi parva, vt est, ita videtvr, haec caelestia semper spectato, illa hvmana contemnito. Tv enim qvam celebritatem sermonis hominvm avt qvam expetendam consequi gloriam potes? Vides habitari in terra raris et angvstis in locis et in ipsis qvasi macvlis, vbi habitatvr, vastas solitvdines interiectas, eosqve, qvi incolvnt terram, non modo interrpyptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliqvos, partim transversos, partim etiam adversos stare vobis; a qvibvs expectare gloriam certe nvllam potestis.

SECTION 21

CHAPTER 20

Cernis avtem eandem terram qvasi qvibvsdam redimitam et circvmdatam cingylis, e qvibvs dvos maxime inter se diversos et caeli verticibvs ipsis ex vtraqve parte svbnixos obrigvisse prvina vides, medivm avtem illvm et maximvm solis ardore torreri. Dvo svnt habitabiles, qvorvm avstralis ille, in qvo qvi insistvnt, adversa vobis vrgent vestigia, nihil ad vestrvm genvs; hic avtem alter svbiectvs aqviloni, qvem incolitis, cerne qvam teni vos parte contingat. Omnis enim terra, qvae colitvr a vobis, angvstata verticibvs, lateribvs latior, parva qvaedam insvla est circvmfvs a illo mari, qvod Atlanticvm, qvod magnvm, qvem Oceanvm appellatis in terris, qvi tamen tanto nomine qvam sit parvvs, vides.

SECTION 22

Ex his ipsis cvltis notisque terris nvm avt tvvm avt cvivsquam nostrvm nomen vel Cavcasvm hvnc, qvem cernis, transcendere potvit vel illvm Gangem tranatare? Qvis in reliqvis orientis avt obevntis solis vltimis avt aqvilonis

avstrive partibvs tvvm nomen avdiet? qvibvs amptatis cernis profecto qvantis in angvstiis vestra se gloria dilatari velit. Ipsi avtem, qvi de nobis loqvntvr, qvam loqvntvr div?

SECTION 23

CHAPTER 21

CHAPTER 7

Qvin etiam si cvpiat proles illa fvtvrorm hominvm deinceps lavdes vnivs cvivsque nostrvm a patribvs acceptas posteris prodere, tamen propter elvviones exvstionesque terrarvm, qvas accidere tempore certo necesse est, non modo {non} aeternam, sed ne divtrnam qvidem gloriam adsequi possvms. Qvid avtem interest ab iis, qvi postea nascentvr, sermonem fore de te, cvm ab iis nvllvs fverit, qvi ante nati svnt?

SECTION 24

CHAPTER 22

qvi nec pavciores et certe meliores fvervnt viri, praesertim cvm apvd eos ipsos, a qvibvs avdiri nomen nostrvm potest, nemo vnivs anni memoriam consequi possit. Homines enim popvlariter annvm tantvm modo solis, id est vnivs astri, reditv metivntvr; cvm avtem ad idem, vnde semel profecta svnt, cvncta astra redierint eandemqve totivs caeli discriptionem longis intervallis rettvlerint, tvm ille vere vertens annvs appellari potest; in qvo vix dicere avdeo qvam mvlta hominvm saecvla teneantvr. Namqve vt olim deficere sol hominibvs exstingvique visvs est, cvm Romvli animvs haec ipsa in templa penetravit, qvandoqve ab eadem parte sol eodemqve tempore itervm defecerit, tvm signis omnibvs ad principivm stellisque revocatis expletvm annvm habeto; cvivs qvidem anni nondvm vicesimam partem scito esse conversam.

SECTION 25

CHAPTER 23

Qvocirca si reditvm in hvnc locvm desperaveris, in qvo omnia svnt magnis et praestantibvs viris, qvanti tandem est ista hominvm gloria, qvae pertinere vix ad vnivs anni partem exigvam potest? Igitvr alte spectare si voles atqve hanc sedem et aeternam domvm contverī, neqve te sermonibvs vvlgi dedideris nec in praemiis hvmānis spem posveris rervm tvarvm; svīs te oportet inlecebris ipsa virtvs trahat ad vervm decvs, qvid de te alii loquantvr, ipsi videant, sed loquentvr tamen. Sermo avtem omnis ille et angvstiis cingitvr iis regionvm, qvas vides, nec vmqvam de vllo perennis fvit et obrvitvr hominvm interitv et oblivione posteritatis extingvitvr.

SECTION 26

CHAPTER 24

CHAPTER 8

Qvae cvm dixisset, Ego vero, inqvam, Africane, siqvīdem bene meritis de patria qvasi limes ad caeli aditvm patet, qvamqvam a pveritia vestigiis ingressvs patris et tvis decori vestro non defvi, nvnc tamen tanto praemio exposito enitar mvlto vigilantivs. Et ille: Tv vero enitere et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpvs hoc; nec enim tv is es, qvem forma ista declarat, sed mens cvivsque is est qvisque, non ea figvra, qvae digito demonstrari potest. Devm te igitvr scito esse, siqvīdem est devs, qvi viget, qvi sentit, qvi meminit, qvi providet, qvi tam regit et moderatvr et movet id corpvs, cvi praepositvs est, qvam hvnc mvndvm ille princeps devs; et vt mvndvm ex qvadā parte mortalem ipse devs aeternvs, sic fragile corpvs animvs sempiternvs movet.

SECTION 27

CHAPTER 25

Nam quod semper movetur, aeternum est; quod autem motum adfert alicui, quodque ipsum agitur alivnde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principii autem nulla est origo; nam ex principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re alia nasci potest; nec enim esset id principium, quod gigneretur alivnde; quodsi numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur nec ex se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur; id autem nec nasci potest nec mori; vel concidat omne caelum omnisque natura et consistat necesse est nec vim ullam nanciscatur, quia a primo impulsu moveatur.

SECTION 28

CHAPTER 26

CHAPTER 9

Cum pateat igitur aeternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsus agitur externo; quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo; nam haec est propria natura animi atque vis; quae si est una ex omnibus, quae sese moveat, neque nata certe est et aeterna est.

SECTION 29

Hanc tu exerce optimis in rebus! sunt autem optimae civitatis de salute patriae, quibus agitatus et exercitatus animus velociter in hanc sedem et domum suam pervolabit; idque ocibus faciet, si iam tunc, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras et ea, quae extra erunt, contemplantur quam maxime se a corpore abstrahet. Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt earumque se quasi ministros praebverunt impulsuque libidinum voluptatibus oboedientium

deorum et hominum ivra violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam
volvuntur nec hunc in locum nisi multis exagitati saeculis revertuntur. Ille
discessit; ego somno solutus sum.

Fragments of Uncertain Book



SECTION 1

(Non. 321M) idque ipsa natvra non invitaret solvm, sed etiam cogeret.

SECTION 2

(Diom. GL 1.339K) nitito

SECTION 3

(Diom. GL 1.374K) excellvnt

SECTION 5

(Serv. A. 6.877) Fanni, cavsa difficilis lavdare pvervm; non enim res lavdanda, sed spes est.

SECTION 6

(Lactant. Div. Inst. 1.18.11)

Si fas endo plagas caelestvm ascendere cviqvam est,

Mi soli caeli maxima porta patet,

[...] Est vero, Africane; nam et Hercvli eadem ista porta patvit.

SECTION 7

(Sen. Ep. 108.32sq.) reapse [...] sepse [...] Qvoniam svmvs ab ipsa calce eivs
interpellatione revocati [...].

cvi nemo civis neqve hostis

Qvivit pro factis reddere par pretivm.

SECTION 8

(Anon. Parad. Koronne, Bielowsk) Qvicvmqve epvlis et conviviis et svmptribvs existimationem hominvm sibi conciliant, palam ostendvnt sibi vervm decvs, qvod ex virtvte ac dignitate nascitvr, deficere.

SECTION 9

(Cod. ms. note 458 p. 82bib. Ossol.) leniter atqve placide fides, non vi et impetv, concvti debere [...]